

Osmanlı Taşrasında Altı Bölük Komutanı: Kethüdayeri

Commander of Altı Bölük Halkı in the Ottoman Provinces: Kethüdayeri

Muhammet Nuri Tunç*

Öz

Bu çalışma, Osmanlı taşrasında altı bölük halkı üzerine komutan olarak atanan kethüdayerini ele almaktadır. Altı bölük halkı olarak bilinen kapıkulu süvarilerinin taşrada resmî işlemlerinin yürütülmesi ve bir düzen içinde kalmalarının sağlanması için atanan kethüdayeri, merkezi otoriteyi korumada, iç güvenliği sağlamada ve taşradaki askeri birliklerin entegrasyonunda kritik bir rol oynamıştır. Askeri yükümlülüklerin yanı sıra süreç içerisinde, taşrada nizamın sağlanması, emirlerin düzgün bir şekilde uygulanmasının gözetilmesi ve devletin çıkarlarının temsil edilmesi gibi roller üstlenmişlerdir.

Çalışmada, kethüdayerilerin atanma süreçleri, görev tanımları ve karşılaştıkları zorluklarla ilgili konu Osmanlı arşiv belgeleri ve kroniklerinden istifade edilerek incelenmiştir. Bulgular, kethüdayerilerin taşrada düzeni ve askeri hiyerarşiyi sağlamadaki önemini, aynı zamanda sosyal ve ekonomik faaliyetlere olan katkılarını ortaya koymaktadır. Ancak zamanla, bu makamın gücünün, suistimaller ve reaya ile yaşanan sorunlar nedeniyle azalmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu çalışma, kethüdayeri hakkında genel bir çerçeve çizerek Osmanlı askerî literatürüne ve taşra teşkilatı araştırmalarına katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Altı bölük halkı, kapıkulu süvarileri, kethüdayeri, taşra teşkilatı, Osmanlı ordusu.

Abstract

This study sheds light on the kethüdayeri, a commander over the altı bölük halkı of the Ottoman provinces. The kethüdayeri, who was appointed to carry out the official procedures of the altı bölük halkı known as the kapıkulu cavalry in the provinces and ensuring that they remained in order, played a critical role in maintaining central authority, ensuring internal security, and integrating the military units in the provinces. In addition to their military obligations, they were responsible for maintaining order in the provinces, overseeing the proper implementation of orders, and representing the interests of the state.

In this study, the kethüdayeris' appointment process, job descriptions, and the difficulties they faced are analyzed by making use of Ottoman archival documents and chronicles. The findings reveal the importance of kethüdayeris in maintaining order and military hierarchy in the provinces and their contribution to social and economic activities. However, over time, it is evident that the power of this office began to decline due to abuses and problems with the reaya. This study aims to contribute to the Ottoman military literature and provincial organization studies by drawing a general framework about kethüdayeri.

Keywords: Altı bölük halkı, kapıkulu cavalries, kethüdayeri, provincial organization, Ottoman army.

* Sorumlu yazar / Corresponding author & Adıyaman Üniversitesi mu.nu.tunc@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 7

Başvuru / Submitted: 15 Ocak 2025 & Kabul & Accepted: 6 Nisan 2025

Atıf / Citation: Tunç, M. N. "Osmanlı Taşrasında Altı Bölük Komutanı: Kethüdayeri", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 26 (2025): 128-161.

Giriş

Yeniçeri ocağı ile birlikte Osmanlı merkez ordusunun nüvesini teşkil eden kapıkulu süvarileri ilk olarak I. Murad döneminde Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa'nın tavsiyesiyle silâhdâr bölüğünün tesis edilmesiyle kurulmuştur.¹ Sipahi bölüğünün de bu devirde kurulduğuna dair bazı kaynaklar mevcutsa da Fatih döneminde kurulduğu genel kabul görmektedir.² Sipahi bölüğünün kuruluşu ile ilgili Hezarfen Hüseyin Efendi, silâhdâr bölüğünün Fatih döneminde baş bölük olduğunu, sonrasında beyzade ve sipahizadelerin artmasıyla bunlara kırmızı bayrak verildiğini ve sağ tarafta yer aldıklarını belirtmektedir.³ Rycaut ise sipahi bölüğünün daha geç bir tarihte yani III. Mehmed devrinde kurulduğundan bahsetmektedir. Ona göre; III. Mehmed'in Macaristan'a yaptığı seferde, savaş esnasında (Haçova Savaşı 1596) silâhdârlar mağlup olunca kaçmaya başlamış ve onların bu utanç durumu karşısında hizmetkârları olan sipahi oğlanları, kırmızı bayraklarını açarak düşmana cesur bir şekilde saldırmış ve bu sayede Sultan Mehmed tarafından sipahiler silâhdarların önüne geçirilmiştir. Böylece sipahiler bölüğü, süvariler içerisinde ilk bölük olmuş ve silâhdârlar ikinci bölük durumuna düşmüştür.⁴ Sonraki tarihlerde ulûfeciyân-ı yemîn ve ulûfeciyân-ı yesâr denilen sağ ve sol ulufeciler ile gurabâ-i yemîn ve gurabâ-i yesâr denilen sağ ve sol garipler şeklinde dört bölüğün eklenmesiyle sayıları altıya ulaşmış ve bu suretle altı bölük halkı oluşmuştur.⁵ Altı bölük halkı içerisinde daha itibarlı olan ilk iki sınıf "yukarı bölükler", üçüncü ve dördüncüler "orta bölükler", son iki bölük ise "aşağı bölükler" olarak adlandırılmıştır. Son dört bölüğün hepsine birden *bölükât-ı erbaa* denmiştir. Kendilerine bölük halkı denmesinin nedeni ise timarlı sipahilerden ayırt edilmeleri içindir.⁶ Hükümdarın şahsına mahsus atlı birlikler olan kapıkulu süvarilerinin mevki, derece ve maaşları yeniçerilere göre daha yüksektir. Ancak sayı ve nüfuz itibarıyla yeniçeriler kadar etkili olamamışlardır.⁷

¹ Uzunçarşılı Timurtaş Paşa'nın tavsiyesiyle sipah ve silâhdâr bölüklerinin tesis edildiğini söylese de sipah bölüğünün Fatih döneminde kurulduğu anlaşılmaktadır. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-II*, (Ankara : TTK Basımevi, 1984), 137.

² Coşkun Ünsal, "Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)", (doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2023), 57; Erhan Afyoncu, "Sipahi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37 (Ankara 2009), s. 256.

³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân Fi Kavânîn-i Âli Osman*, haz., Sevim İlğürel (Ankara: TTK Yayınları, 1998), 156.

⁴ Paul Rycaut, *The Present State of Ottoman Empire*, The Third Edition, (London: MDCLXX), 184-185; Üçel-Aybet ise aynı kaynaktan hareketle silâhdârların haris ve şiddetli oldukları görüldüğünden sipahiler bölüğünün oluşturulduğunu ve silâhdârların ikinci bölük durumuna düştüğünü belirtmektedir. Bk. Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 173.

⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 137.

⁶ Abdulkadir Özcan, "Altı Bölük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2 (Ankara 1989), s. 531.

⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 137.

Altı bölük yoldaşları olarak zikredilen kapıkulu süvarileri, seçkin askerler olup yeniçeri ve topçu gibi kapıkulu askerlerinin başarı ve yararlılık gösterenlerinden⁸ seçildikleri gibi kapıkulu askerleri haricinden olup da savaşlarda ve diğer hizmetlerde üstün başarı gösterenlerden de seçilebilirlerdi. Bununla birlikte Enderun-ı Hümâyûn'dan veya saray teşkilatına merbut Galata, İbrahim Paşa, İskender Paşa ve Edirne saraylarından yetişip, *çıkma* adıyla buraya gönderilenler de olabilirdi.⁹ Altı bölük halkına yedi yılda bir kapı olup ölenlerin yerine Harem-i Hümâyûn'dan eski oğlanlar çıkarılırdı. Yeniçeri, cebeci ve topçu taifesinden yararlığı görülenler ise devlet katına bildirilir ve bölüklere alınırdı.¹⁰

Orta ve Yeniçağların savaş anlayışında, bir seferde veya savaşta kaybedilmemesi gereken ve korunması hayati önem taşıyan üç şey vardır: Hükümdar, bayrak, hazine. İşte Osmanlı ordusunda hayati öneme sahip bu üç unsurun muhafazasında kapıkulu süvarileri büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı ordusunun savaş zamanlarında sipahiler hükümdarın sağında, silahdârlar ise solunda olmak üzere konumlanırlardı.¹¹ Kapıkulu süvarilerinin hükümdarın hemen yanında konumlandırılmış olmaları hükümdar için hayati öneme sahipti ve bu onun hayatının muhafazası anlamına gelmekteydi.¹² Sipah ve silahdârlar padişahın çadırını, ulufeciler de hazineyi korurlardı. Ayrıca sefer esnasında yol işleriyle meşgul olurlardı. Padişah İstanbul'da iken padişahın Cuma namazına gidişinde önde ve yanlarda yürümek suretiyle ona eşlik etmek, Divan günlerinde toplantının sonuna kadar sarayda bulunmak onların görevleri arasındaydı. Sefer ve hazar zamanlarında ırgad, beytûlmâl-ı amme ve hassa, ihtisap gibi birtakım kâtiplikleri, çeşitli vergilerin tahsili, yeniçeriler için astar, gömlek, sarıklık bez temini gibi memurlukları icra ederlerdi. Yine padişahın emri ile bazı vakıfların idaresi (tevlîyet), mukataaların işletilmesi (mültezimlik) gibi görevlerde yer alabilirlerdi.¹³ Hükümdarlar taşraya çıktıklarında yani köy ve kasabalara uğradığında burada bulunan sipahilerin hükümdara refakat etmesi de görevleri arasındaydı.¹⁴

Kapıkulu süvarilerinin ücretleri yevmiye olarak belirtilir ve bu miktar onların kıdem, hizmet ve bulundukları bölüğe göre farklılık arz etmektedir. Sipah ve silahdârlar birinci, ulufeciler ikinci, guraba bölükleri ise üçüncü derece bölükler olarak vasıflandırılmıştır. Bulundukları bölüğe ve kıdemlerine göre 14 akçeden 99 akçeye kadar farklı

⁸ Savaşlarda üstün gayret, çaba ve başarı gösteren Müslüman yabancılardan veya yeni Müslüman olmuşlardan aşağı bölüklere süvari alınabilmekteydi. Bundan dolayı bu son iki bölüğe garip yiğitler bölükleri de denmiştir. Bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 190.

⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 141.

¹⁰ Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risâlesi*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 44.

¹¹ Sipahilerin padişahın sağın yer almaları Fatih döneminde kanun olmuştur. Silahdârlar daha önce padişahın arkasında yürürken bundan sonra onların padişahın sol tarafında gitmelerine hüküm verilmiş ve silahdârlar süvari zümresinde ikinci bölüğü oluşturmuşlardır. Üçel-Aybet, *a.g.e.*, 174.

¹² Rycaut, *a.g.e.*, 187.

¹³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 155-157.

¹⁴ Rycaut, *a.g.e.*, 187.

miktarlarda yevmiye alırlardı.¹⁵ Tabi bu miktar dönemsel olarak farklılıklar gösterebilmektedir.

Kapıkulu süvarilerinin her bölüğünün altı bölük ağaları denilen müstakil bir ağası vardı. Ağa atamalarında sipah, silahdâr, sağ garipler, sol garipler, sağ ulufeciler ve sol ulufeciler şeklinde bir silsile takip edilirdi. Bu bölüklerin ağaları beylerbeyi, sancakbeyi olabilmekte ve zeamet geliri elde edebilmektedir. Bu ağaların emrindeki her bir bölüğün farklı renkte bayrakları vardır.¹⁶ Hatta bu bayrak renklerinden dolayı bölük ağaları renklerine göre de isimlendirilebilmekteydi. Sipahi ağasına “kırmızı bayrak ağası”, silahdâr ağasına “sarı bayrak ağası”, ulufeciyan-ı yemîn ağasına “yeşil bayrak ağası” denilmekteydi.¹⁷

Koçi Bey’e göre bölük halkı 1584 yılına gelinceye kadar temiz, mazbut, itaatli, emre boyun eğen, az ve öz bir taife iken bu tarihten sonra bölüklere yabancıların girmesiyle bozulmalar yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan bu bozulmaların tesiriyle bölüklerin ikamet edecekleri yerler konusunda kanuna riayet edilmemeye başlanmış ve Anadolu’dan Balkanlar’a kadar çok farklı şehir ve kasabalarda ikamet etmeye başlamışlardır.¹⁸ Aslında onların taşraya yayılmalarının temelleri Bayezid isyanı sonrasında timarlı sipahilerin devlete karşı yeniden bir tehlike oluşturmalarına mahal vermemek için yasakçı denilen ve yeniçeri olan kişilerin görevlendirilmesine kadar götürülebilir.¹⁹ Yasakçılar, memleketin ehl-i fesaddan hıfz edilmesi için oluşturulmuş olup bir süre sonra kaldırılmaları düşünülmüşse de Celali isyanlarının başlamasıyla birlikte görevlerine devam etmişlerdir. Onların taşradaki bu faaliyetleri ilk zamanlar sancakbeyleri tarafından hoş karşılanmamış, ancak bir süre sonra beylerle entegre bir taifeye dönüşmüşlerdir. Beyler sefere gittiklerinde yeniçeri ve altı bölük halkından olanları voyvoda, subaşı ve mütesellim olarak görevlendirmeye başlamış ve onların gücünden istifade etmişlerdir. Böylece Anadolu’da kapıkulları fiili olarak hâkim duruma gelmeye başlamıştır.²⁰

¹⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., 169-170.

¹⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr, C.II, Fâtih Sultân Mehmed Devri 1451-1481*, haz., M. Hüdaî Şentürk (Ankara: TTK Basımevi, 2003). 95.

¹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., 172.

¹⁸ Bölük halkından olanların (tabi yeniçeriler de bu duruma dahil) köy ve kasabalara yayılmasıyla birlikte gittikleri yerlerde nüfuzu ele geçirmişler ve beylere beylik ettirmez olmuşlardır. Sefer zamanı olduğunda onda biri dahi sefere iştirak etmemişlerdir. Danışman, a.g.e., 45-46, 63; Kapıkulu askerlerinin taşrada yer almaya başlamalarında, savaşların artması neticesinde ocağa alımların artması, terfi ve terakkilerde artışların yaşanmasının da etkisi olmuştur denilebilir. Sayıları hızla artan merkez ordusunun aynı zamanda Payitaht için bir tehdit olmaya başladığını da dikkat almak gerekmektedir. Bu konuda bk. Ünsal, a.g.t., 6-56; Bu konuda aynı yazarın başka bir çalışması için bk. Coşkun Ünsal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askerî Değişim ve Kapıkulu Süvarileri (16-17. Yüzyıl)”, *Harp Tarihi Dergisi* 7 (2023): 1-38.

¹⁹ Reşad Ekrem Koçu yeniçerilerin taşrada görevlendirilmelerinin en önemli sebebi olarak valilerin isyan ihtimaline karşı tedbir olduğunu belirtmektedir. Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, (İstanbul: Koçu Yayınları, 1964), 117; Yine taşrada güvenliğin sağlanması amacıyla kır serdarları da görevlendirilmiştir. Bk. Murat Gökhan Dalyan, *Kır Serdarlığı -Osmanlı Geçici Köy Koruculuk Sistemi-*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016).

²⁰ Mustafa Akdağ, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5/3 (1947): 299-300.

Kapıkulu süvarilerinin Anadolu'ya birtakım görevlerle gönderilmeye başlandığı dönem Kanuni Sultan Süleyman dönemidir. Seferde 300 sipahiyi karargâhında mülazım olarak görevlendiren Kanuni, sefer dönüşünde mükâfat olarak onlara vergi tahsili memurluğu ve mültezimlik görevleri vermiştir.²¹ Ancak Anadolu'daki yerleşmeleri ve halk ile ilişkileri bakımından altı bölük halkı ile yeniçeriler arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Yeniçeriler, yasakçı adı ile köylere kadar girip, bütün asayiş işlerini ellerine almalarına, kasabaların polisi mesabesinde olmalarına ve mahkemelerin muhızrlık işlerini görmelerine karşın sipahiler, daha çok, büyük şehirlerde toplu ve bölük halinde tam bir askeri birlik (garnizon) gibi yaşıyorlardı. Başlarında kethüdayerileri olup altı bölükten hangisine bağlı iseler, onun bayrağını açarak geziyorlardı.²²

16. yüzyıldan itibaren mültezimlik gibi ek görevler almaya başlayan sipahi ve silahdârlar mukataaların kârından yararlanmış ve çiftlik sahibi olarak köylere ve kasabalara yerleşmişlerdir. Altı bölük halkı, ilk zamanlarda İstanbul, Edirne, Bursa ve bu şehirlerin arasında olan köy ve kasabalardan başka yerlerde ikamet etmezlerdi. Kapıkulu-nun kapıda, timarlı sipahinin timarında ikamet etmesi istenirdi. Ve bunların başka yerlerde ikamet etmesi kanunen yasaktı.²³ Bunların ikamet ettikleri şehirler önceleri İstanbul'a yakın yerler iken zamanla kanuna mugayir olarak daha uzak mesafelerdeki yerlerde ikamet etmeye başlamışlardır.²⁴ Altı bölük halkının taşrada yerleşmesinin ardından onların sefere sevk edilmeleri, şer'e dair işlerinin görülmesi, tutuklanmaları, hapsedilmeleri gibi birtakım işlerinin görülmesi, bununla birlikte zapt ve rabtlarının sağlanması için kethüdayeri denilen kişiler görevlendirilmiştir.

Kethüdayerilikle ilgili Osmanlı askeri teşkilatına dair çalışmalarda birtakım bilgiler bulmak mümkündür.²⁵ Ancak bu konuyu geniş çerçevede ele alan çalışmalar yeni yeni yapılmaktadır. Bu çalışmanın temel hareket noktasını da bu durum oluşturmakta olup Osmanlı askerî literatürüne ve taşra teşkilatı araştırmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada başta Osmanlı Arşivi'nde bulunan belge ve defterler olmak üzere Osmanlı kroniklerinden ve literatür çalışmalarından istifade edilerek kethüdayeriliğe dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

²¹ Mültezimlik ve vergi memurluğu ile görevlendirilen sipahiler bu görevlerine başlamadan önce bir yıl kadar Divan'da maliye dairesinde çalışır ve konuya vakıf olmaları sağlanırdı. Daha sonra kendilerine tahsil defterleri verilir ve gönderildikleri bölgelerde vergi tahsil işini yürütürlerdi. Bk. Gülgün Üçel-Aybet, *a.g.e.*, 181.

²² Akdağ, *a.g.m.*, 299-300.

²³ Danışman, *a.g.e.*, 45-46, 63.

²⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 155-156.

²⁵ Kethüdayerilikle ilgili Coşkun Ünsal'ın kapıkulu süvarileri ile ilgili doktora tezinde ve Turan Açıık'ın makalesinde birtakım bilgilere değinilmiştir. Ünsal, *a.g.t.*; Turan Açıık, "Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipahileri": 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış", *Turkish Studies* 10/1 (2015): 1-46; Coşkun Ünsal'ın kethüdayerilikle ilgili müstakil bir çalışması da bu makale hakem sürecindeyken yayımlanmıştır. Bk. Coşkun Ünsal, "Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri", *Tarih Dergisi* 85 (2025/1): 85-124.

1. Kavramsal Çerçeve

Kethüda kelimesi, büyük devlet adamları ve zenginlerin işlerini gören kişiler için kullanılan bir tabir olup halk arasında *kâhya* şeklinde telaffuz edilmektedir.²⁶ Osmanlı'nın kuruluş yıllarından itibaren kullanıldığı düşünülen bu kavramın bilinen en eski kullanımına XV. yüzyıla ait kaynaklarda rastlanmaktadır. İlk dönemlerde “kazas-ker kethüdâsı, mahalle kethüdâsı” gibi kullanımları²⁷ olan bu kavram sonraki dönemlerde Osmanlı yönetim mekanizması ve teşkilat yapısının birçok yerinde kullanılmaya başlanmıştır. Şehir kethüdâsı, köy kethüdâsı, çiftlik kethüdâsı, aşiret kethüdâsı, mahalle kethüdâsı, esnaf kethüdâsı, devlet adamlarının kethüdâsı, hanedan üyesi kadınların kethüdâsı, yeniçeri kethüdâsı, kale kethüdâsı gibi kethüdâlıkların bulunması bu kavramın kullanım alanının çeşitliliğini göstermektedir. Tabi bu kavram, teşkilat yapısı içerisinde düşünüldüğünde terim anlamıyla ön plana çıkmaktadır ki bunların her biri görev ve sorumluluk açısından farklılık arz etmektedir.

Kethüda kelimesi, Osmanlı devlet teşkilâtında XV. yüzyıldan itibaren “bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı” anlamını kazanmıştır. Devletin en üst kademesinde görev yapan sadrazamdan en alt seviyedeki memurlara kadar mülkî ve askerî erkândan pek çok görevlinin kethüda unvanını taşıyan yardımcısı bulunmaktaydı. Askerî teşkilatta kethüda unvanını taşıyan görevlilerin en önemlileri, İstanbul’da bulunan kul kethüdâsı²⁸ ile onun yardımcısı ve vekili durumundaki kethüdayeri idi. Taşradaki yeniçerilerin başında görev yapan yeniçeri kethüdaları da vardı.²⁹

Kethüdayeri kavramına yine askerî teşkilata dair bazı görev tanımlamalarında rastlanmaktadır.³⁰ Yeniçerilerin bulunduğu yerlerde mahallî hükümet ile ocağın işlerini tesviye eden ve kethüdayeri denilen görevli bulunmaktaydı. Yeniçeri kethüdayeriliği, muhızır ağalık gibi ağa bölüklerinin ihdasından sonra ortaya çıkmıştır. Kavanin-i Yeniçeriyân’da belirtildiği üzere kethüdayerinin muayyen bir bölümü olmayıp³¹ maaş defterlerinde bu vazife sahibine *cây-ı kethüda* denilmektedir. *Cây* kelimesi “*birinin yerine geçen, yerini alan kimse, vekil*” anlamlarına gelmekte olup yeniçeri kethüdayeri, kul

²⁶ Mehmet Zeki Pakalın, “Kethüda”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, (İstanbul: MEB Yayınları, 2004), 251.

²⁷ Mehmet Canatar, “Kethüdâ”, TDV İslam Ansiklopedisi, 25 (Ankara 2002), ss. 334-335; Halil İnalcık, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration,” *Studies in Eighteenth Century Islamic Society*, haz., Thomas Naff and Roger Owen (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977), 45.

²⁸ Kul kethüdâsı için bk. Abdulkadir Özcan, “Kul Kethüdâsı”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ek-2 (Ankara 2019), ss. 89-90.

²⁹ Canatar, *a.g.m.*, 334-335; Yeniçeri kethüdayerilerinin kâtipleri de bulunmaktadır. Örneğin Şam-ı Şerif’te yerli yeniçerilerin kethüdayeri kitabesinde görevli Cafer Mehmed yaşlı ve hasta olduğundan görevini oğlu Mehmed Halife’ye feragat etmiştir. Bk. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Ali Emiri Tasnifi, Sultan III. Mustafa (SMST.III)* 247/19768; Bununla birlikte Cengiz Orhonlu, kethüdayerini sancaklarda timarlı sipahileri denetleyen görevli olarak tanımlasa da yaptığımız araştırmalarda böyle bir kullanıma rastlanmamıştır.

³⁰ Kemal Beydilli, *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2009), 150.

³¹ Kethüdayerinin XVIII. yüzyıla kadar sabit bir odası olmayıp başbölükbaşı kethüdayeri yapılmışken 1710’lu yıllarda 32. bölük ona tahsis edilmiştir. Bk. Abdulkasim Gül, “XVIII. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı” (doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2020), 15.

kethüdası seferlere iştirak ettiğinde³² onun yerine vekil bıraktığı kişiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Kul kethüdası seferden döndüğünde kethüdayerilik kaldırılmayıp kul veya ocak kethüdasına yardımcı olan bir makam olarak ocağın ilgasına kadar devam etmiştir.³³ Yeniçeri ocağının yanı sıra top arabacıları ocağında ve diğer ocaklarda da kethüdayeri kavramına rastlanmaktadır.³⁴

Kethüdayeri denilen görevlinin bulunduğu ocaklardan biri de kapıkulu süvarileridir. Süvari ocağında kethüdanın vekili sıfatını taşıyan ve ocak silsilesinde kethüdadan sonra gelen kişiyi ifade eden bu görevli birinci bölüğün komutanıdır. İkinci bölüğün komutanı ise kethüdayeri olup terfi ettiğinde kethüda olmaktadır. 17 Ağustos 1795 tarihli bir kayıta sipah ocağının kethüdası olan Mehmed'in ocağın umurunu görmekte aciz ve yetersiz kaldığı belirtilmiş ve sonrasında yeni atamalar yapılmıştır. Onun yerine kethüdalığa yapılan atama ve sonrasında boşalan her bir görev için atamalar şu şekilde olmuştur:

“...kanûn üzere tedâriğinden yevmiyesi 155 akçe ile kethüdâyeri merkûm kullarını tekâüd ve ikinci bölükde doksan yedi akçeye mutasarrıf kethüdâyeri olan Halil İbrahim kullarına kethüdâlık ve üçüncü bölükde doksan akçeye mutasarrıf olan başçavuş Ömer Süleyman Erzurum bendelerine kethüdâyerilik ve dördüncü bölükde seksen akçeye mutasarrıf olan veznedâr Halil Mehmed kullarını başçavuş ve altıncı bölükde elli iki akçeye mutasarrıf olan başbölükân Derviş Ahmed İstanbul kullarına veznedârlık tevcih ve başka ru'ûsları i'tâ ve süvâr mukâbelesine kayd olunmak bâbında fermân-ı âli ısdâr ve ihsân buyurulmak istirhâmıyla pâye-i serîr-i a'lâya arz olundu.”³⁵

Buradan da anlaşılabacağı üzere kethüdanın ölümü, tekaüdlüğü veya görevden alınması durumunda ikinci bölük kethüdayeri kethüda olmakta ve üçüncü bölüğün

³² Örneğin Altı bölük ve yeniçeri kethüdası Ali Ağa on bin kadar yeniçeri ile Vaç seferine memur olmuştur. Nâ'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, C.I, haz., Mehmet İpşirli (Ankara: TTK Yayınları, 2014). 126.

³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-I*, (Ankara: TTK Basımevi, 1984), 211-212. Kethüdayerinin ocak içindeki hiyerarşisiyle ilgili olarak Eyyubî Efendi Kânûnnâmesi'nde, *“Başbölükbaşı, kethüdâ yeri olur. Ba'dehû muhızır ağa, andan sonra haseki, ba'dehû turnacıbaşı, ba'dehû samsoncubaşı, ba'dehû zağarcıbaşı, andan sonra kethüdâ bey olmak kanundur.”* bilgisi bulunmaktadır. Bk. Abdülkadir Özcan, *Eyyubî Efendi Kânûnnâmesi Tahlil ve Metin*, (İstanbul: Eren Yayınları, 1994), 42; Yeniçeri kethüdayeri kâtipliği de bulunmaktadır. Nisan 1673 tarihinde bu görevi Mehmed isimli kişi yürütmektedir. Bk. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Atik Şikâyet Defterleri (DVNSŞKT.d)* nr. 8, s. 396.

³⁴ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Hattı Hümayun (HAT.)* 964/41260 (21.06.1226).

³⁵ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Ali Emiri Tasnifi, Abdülhamid I (SABH.I)* 200/13404 (11 Şevval 1199); Benzer bir örnek için bk. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet Tasnifi, Cevdet Saray (C.SM)* 130/6515 (6 Ramazan 1190).

başçavuşu ise kethüdayeri olmaktadır. Bu kayıt aynı zamanda kapıkulu süvarilerinin kendi içindeki hiyerarşilerini göstermesi bakımından da önemlidir.³⁶

Süvari ocağı içinde kethüdayeri unvanlı bir diğer kişi de bu araştırmanın konusunu teşkil eden ve taşrada bulunan altı bölük halkı üzerine görevlendirilmiş olan kişilerdir. Taşrada bulunan kethüdayerinin atamaları, atanacak kişide aranan nitelikler, elkab ve duaları, görevleri, sorumluluk ve sınırlılıkları, azilleri gibi konular aşağıda ele alınmıştır.

2. Kethüdayeri Ataması ve Taşrada Entegrasyonu

Kethüdayeri ataması yapılırken “*kazâ-i mezbûrda altı bölük (veya dört bölük halkı) halkı üzerine kethüdayeri lazım olmağla*”³⁷ şeklindeki ifadelerle bu görevliye olan ihtiyaç belirtilirdi. Sonrasında atanacak kişinin altı bölükten hangisine mensup ve ulufesinin ne kadar olduğu bilgisine yer verilirdi. Bu bilgilerden sonra ataması yapılacak kişinin vasıflarından bahsedilirdi. Bu vasıflar aynı zamanda padişahın kethüdayerinden beklentilerini ifade etmekteydi. Bu kısımda kethüdayeri olarak atanacak kişinin “*ihitiyâr ve emekdâr*”³⁸, *dindâr, müstakîm, umûr-dîde, vechile fukarâyı zalemeden himâyet ü sıyânet idüp ve tâife-i mezbûreyi zabt u rabta ve kethüdâlık hıdmetinün uhdesinden gel-meğe kemâl-i iktidârı olmağın*”³⁹ gibi vasıflara sahip olması gerektiği belirtilirdi. Atama yapılmasının “*de’b-i kadîm, mu’tâd-ı kadîm, olugeldiği*” gibi ifadelerle yerleşmiş bir uygulama olduğu belirtilen hususlar arasındaydı. Bu ifadeleri takiben “*altı bölük yoldaşlarının üzerine zabita ve kethüdâyeri*” olarak atanan kişinin “*bölük ağalarının (sipah, silahdâr, mândeler ağaları) mühürlü mektûbu mücebince*”⁴⁰ atandığı belirtilirdi.

³⁶ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, 156-157; Atamalardaki hiyerarşik yapıyı sefer zamanlarındaki ani ölümler sebebiyle de görebilmekteyiz. Örneğin Macar topraklarında Sipahioğlanları Ağası Hürrem Ağa ve Kethüdalrı Süleyman Bey bir miktar bölük yoldaşı ile Macar topraklarında ilerleyip zahire arayışına girdikleri esnada ihtiyatsız davranışlarından yapılan saldırıda Hürrem Ağa şehit düşmüş ve Süleyman Bey yaralanmıştır. Bunun üzerine Silahdarbaşı Süleyman Ağa sipahi oğlanları ağası olup ulufeciân-ı yemin Ağası Çerkes Hüsrev Ağa Silahdarbaşılığa ve Süleyman Kethüda da gurebâ-i yesâr ağalığına getirilmiştir. Sipahiler kethüdalığı silahdârlar kethüdası Yunus Kethüda’ya verilmiş. Silahdârlara kethüdayeri olan kişi ise baş kethüda olmuştur. Bk. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, C. I, haz., Mehmet İpşirli (Ankara: TTK Basımevi, 1999). 336.

³⁷ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Mühimme Defterleri (DVNS.MHM.d)*, nr. 80, hüküm 231, s. 89.

³⁸ Her ne kadar kethüdayerinin vasıfları aransa ihtiyar ve emektar olması gerektiği ifade edilse de bunun aksi örneklere rastlamak mümkün olmaktadır. 1759 yılında Anabolı kazasına bağlı Sıngı (veya Zığı) köyü ve gayriden 10 bin akçe timara mutasarrıf olan İbrahim isimli kethüdayeri henüz 8 yaşındadır. Yaşından dolayı kethüdayerilik hizmetini eda edebilecek durumda olmadığından bu görevi bir süredir vekil vasıtasıyla yürütmektedir, ancak bu durum bölgede karışıklığa sebep olduğundan yeni bir kethüdayeri ataması yapılmıştır. Bk. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Ali Emiri, Mustafa III (AE.SMST.III)* 65/4798.

³⁹ 85 Numaralı *Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632))*, Özet - Transkripsiyon - İndeks, haz., Hacı Osman Yıldırım vd. (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002). 323.

⁴⁰ Kethüdayerinin tayininde, altı bölük ağalarının hepsinden namzedin müstahak olduğuna dair ayrı ayrı mektupları istenirdi. Bk. Halil İnalcık, “Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât”, *The Journal Of Ottoman Studies I*, (1980): 1-2.

Atama kaydında kethüdayerinin atandığı bölgedeki altı bölük halkına da zabitlerinin sözünden çıkmamaları, ona itaat etmeleri tembihlenirdi. Bu durum; “...altı bölük halkı ()’i kethüdayeri bilüp her husûsda müracâ’atı mûmâ-ileyhe idüb sözünden ve re’yinden hâric vaz’ itmeyüp şer’le vâkı’ olan da’vâların mûmâ-ileyh ma’rifeti ile gördürüp icrâ-yı hak ve istihdâm itdürüp...” ve ayrıca “ağaları tarafından verilen mektûba muhalif kimesneye iş itdürmeyesüz” sözleriyle ifade edilirdi. Devamında ise kethüdayerinin atanmış olduğu kazanın kadısına hitaben “...mezbûru kethüdâyeri hizmetinde istihdâm eylesesin ânun gibi reâyâ ve berâyâyâ ve sâir fukarâyâ zulm ve te’addisi olanları merkûm kethüdâyeri mübâşeretiyle buldurub getirdüb da’vâyı hakk idüb” ifadelerine yer verilirdi. Böylece atanmış olan kethüdayerinin istihdamında kadının sorumluluğu belirtilir ve altı bölük halkının ve zabitlerinin uymaları gereken hususlarda kendisinin bir nevi denetim mekanizması olduğu belirtilirdi. Son olarak kethüdayerinin atandığı bölgedeki görevlerine dair bilgi verilirdi. Kethüdayerilere, “hıdmet-i mezbûrede sadâkat ü istikâmet üzere mücidd ü sâ’i olup ol-cânibde olan altı bölük halkın hüsn-i zindegâni ile zabt u rabt idüp vâkı’ olan da’vâların şer’ile gördürüp hilâf-ı şer’-i şerîf bir ferde zulm ve te’addi edürilmeye”⁴¹ ifadeleriyle görevleri ve görevindeki sınırlarının neler olduğu hatırlatılırdı. Kethüdayerinin atanması ve görevleri ile ilgili şu hüküm genel bir çerçeve çizmektedir.⁴²

Ilgun kâdisına, kazâ-i mezbûr ve nahiyelerinde sâkin altı bölük halkı üzerlerine kethüdâyeri olmak mutâd-ı kadîm olmağın sipahilerden kırk altıncı bölükde yevmi 25 akçe ulûfesi olan kıdvetü’l-emâsil ve’l-akrân Hüseyin Musa Bevvâb zîde-kadruhû ocağın emekdâr ve müstakîm ve dindâr ve zabt u rabta kâdir olmağla kethüdâyeri nasb ve ta’yin olunup kadîmden olugeldiği üzere zâbita ve kethüdayeri bilüp sözünden taşra ve re’yinden hâric vaz u hareket etmeyip her biri muti’ ve münkad ve şer’-i şerîfe inkıyâd üzere olup ve ta’arruz ve eşkıyâ taifesi sipah nâmına bayrak ile gezip a’yân-ı vilâyet ve sâir ehl-i sûku rencide edip akçe alıp olmaküle zulm ve teaddi üzere olup itâ’at-i şer’ etmeyenleri getirip ma’rifetiyle ele getirip ve ashâb-ı hukûkun şer’ile hakların alıverdükden sonra hakların alıp mahallâtı icrâ edip hilâf-ı şer kimesneye iş ettirmemek bâbında bi’l-fi’il südde-i sa’âdetimde ağaları olan () tarafından mühürlü mektûp verilmeğın buyurdum ki.

Altı bölük ağalarının imzasıyla tayin olunan kethüdayerilerinin el-kabı çoğunlukla “kıdvetü’l-emâsil ve’l-akrân”dır. Bunun yanı sıra bazı belgelerde “mefâhirü’l-emâsil ve’l-akrân”⁴³ el-kabı da kullanılmıştır. Dua ifadesi ise “zîde-kadruhû” şeklindedir.⁴⁴

⁴¹ 91 Numaralı Mühimme Defteri (H.1056 / M.1646-1647), Özet – Çeviri Yazı - Tıpkıbasım, haz., Murat Cebecioğlu vd. (İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015). 56; BOA. DVNSŞKT.d. nr. 8, s. 365.

⁴² BOA. DVNS.MHM.d. nr. 87, s. 41.

⁴³ BOA. DVNSŞKT.d. nr. 4, s. 77.

⁴⁴ Altı bölük halkı üzerine ağayeri ve kethüdayeri ataması yapılmaktaydı. Örneğin 5 Kasım 1630 tarihinde Özi muhafazasında olan altı bölük halkı üzerine mândeler ağası mektubu mucibince ağayeri olarak Osman ve kethüdayeri olarak Ahmed atanmıştır. Bu kişilerin bölgede eşkıyalık yapan sipah ve yeniçeri taifesinden olanları ele getirip şer’ ile yargılaması istenmiştir. Bk. 85 Numaralı Mühimme Defteri, a.g.e., 211-212.

Kethüdayeriler çoğunlukla bir kaza bölgesine atanmakta olup bazı durumlarda birkaç kazayı kapsayacak şekilde atanabilmektedirler. Örneğin Balıkesir kazası ve Karesi sancağındaki diğer kaza ve bağlı köylerinde bulunan altı bölük halkı üzerine 13 Mayıs 1618 tarihinde kethüdayeri olarak silahdârlardan on beşinci bölükten yevmi otuz akçe ulufesi olan Hasan Murad tayin olunmuştur.⁴⁵ Yine Araç, Boyalı, Sırt, Yörükân-ı Araç, Küre-i Hadid kazalarının Kethüdayeri Süleyman isimli kişidir.⁴⁶ Bununla birlikte kethüdayeri atamaları her şehre veya kaleye yapılmamaktadır. Bazı şehirlerde kethüdayeri olduğu ve bazılarında da olmadığından bahseden Evliya Çelebi bunu farklı sebeplere bağlamaktadır. Bazen şehrin küçük olmasına, bazen ıssız bir yer olmasına, bazen de yakınında büyük bir şehir olmasına bağlar. Örneğin, Çeşme kazasının serdarı ve kethüdayeri yoktur, zira o kadar büyük kasaba değildir.⁴⁷ Sis'in kethüdayeri, serdarı, dizdarı yoktur, zira bir mükellef kasaba ve şehir değildir.⁴⁸ Kifse kasabasının serdar ve kethüdayeri Atina şehrinde ikamet etmektedir, zira Atina gayet yakın olup görünür mesafededir.⁴⁹ Cübeyle Kalesi'nin kethüdayeri ve serdarı yoktur, zira gayet ıssız yerdir, eşeğini kaybeden varmaz⁵⁰ gibi ifadeler kullanmıştır. Yine bazı arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere kethüdayeriler şehrin ayanı olarak nitelendirilmektedir. Örneğin, Mart 1773'te 300 süvari askerleriyle sefer-i hümayuna gitmesi istenen Antalya kethüdayerinden bahsedilirken Antalya Ayanı Kethüdayeri el-Hac Osman şeklinde ifade edilmiştir.⁵¹ Bu durum kethüdayerilerinin taşrada nüfuz kazandıklarını göstermektedir.

Kethüdayeriler Osmanlı yol sistemi çerçevesinde değerlendirildiğinde sağ kol, sol kol ve orta kol şeklinde de görevlendirilebilirlerdi. Mart 1631'de eşkıyalık olaylarına nihayet verilmesi ve suçluların yakalanması için sabık Vezir Hasan Paşa, Rumeli vilayetinde olup şark seferine gitmesi gereken askerleri yola çıkartmak ve bölgedeki eşkıyayı yakalamakla görevlendirilmiştir. Bu görevi esnasında Hasan Paşa'ya destek olmak üzere altı bölük çavuşlarından Osman Çavuş ile Silahdar Mustafa Çavuş görevlendirilmiştir. Osman Çavuş ayrıca kethüdayeri olarak tayin edilmiş ve Rumeli'nin sol kolundaki altı bölük halkı üzerine kethüdayeri olanların ona itaat edip sözünden dışarı çıkmamaları istenmiştir.⁵² Buradan da anlaşılabilecek üzere kethüdayerilerin üzerine kethüdayeri şeklinde nitelendirilebilecek bir atama yapılmıştır. Yapılan bu atamanın kadimi (*de'b-i kadîm*) bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.⁵³

⁴⁵ BOA. DVNS.MHM.d. nr. 82, s. 39.

⁴⁶ BOA. Ali Emiri Tasnifi, Üçüncü Ahmed (SAMD.III) 73/7368.

⁴⁷ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, 9. Kitap 1. Cilt, haz., Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011). 120.

⁴⁸ Evliyâ Çelebi, 9/1, 366.

⁴⁹ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Gümölcine, Kavala, Selanik, Tırhala, Atina, Mora, Navarin, Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağı*, 8. Kitap, 1. Cilt, haz., Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011). 244.

⁵⁰ Evliyâ Çelebi, 9/1, 444.

⁵¹ BOA. AE.SMST.III. 179/14073.

⁵² 85 Numaralı Mühimme Defteri, a.g.e., 431.

⁵³ BOA. DVSNŞKT.d. nr. 11, s. 27.

Kapıkulu süvarilerinin maaşları *yevmi* olmak ifade edilir ve kıdem, derece ve bölüklerine göre ödemeleri yapıldı.⁵⁴ Yevmiyeleri hizmetteki başarılarına göre ve cülus terakkileri ile artış gösterirdi. Maaşlar sergili ve taşralı olmak üzere iki türlüdür. Sergili olanlar her ulufede veziriazamın huzuruyla sergi döşendikten sonra İstanbul'da bulunarak maaşlarını alırken taşradakiler bizzat İstanbul'da bulunmayıp zabitleri vasıtasıyla maaşlarını alırdı. İstanbul'a yakın bölgelerde ikamet eden süvariler her ulufede bizzat İstanbul'a gelerek maaşlarını alırken uzak yerlerde bulunan süvarilerin üç ayda bir İstanbul'a maaş almak için gelmeleri hem zahmetli hem de masraflı olduğundan zabitle-rine veya kimi zaman arkadaşlarına *ibtida* denilen tevcih kâğıtlarını vererek onlar vasıtasıyla alırlardı.⁵⁵ Sefer zamanlarında ise ulufeler yol üzerinde verilebiliyordu. XVI. yüzyılın sonlarında İstanbul'daki ağalara haber gönderilerek hepsinin sefer için görevlendirildiği ve ulufelerini seferde iken alacakları belirtilmiştir. Böylece 900 neferden oluşan bölüklerin maaşları hesaplanarak Edirne'de verilmek üzere sefere çıkmaları emredilmiş ve maaşları kethüdayerine teslim edilmiştir.⁵⁶ Sipahilerin ulufeleri mukataalardan da ödenebilmektedir. İzmir'deki sipah taifesi ulufelerini İzmir iskelesinden almak-tadır ve kim ulufe alacak ise onun bizzat gitmesi gerekmektedir. Durum böyle iken 1637 yılında bazı sipahiler iskeleye giderek kendilerinin ulufesi ile birlikte yoldaşlarının ulufesinin de kendilerine verilmesini istemişlerdir. Bu konuyla ilgili Divan'a bilgi ulaşması neticesinde İzmir kadısına ve kethüdayerine gönderilen hükümde ulufe almaya bizzat gelmeyenlerin ulufelerinin yoldaşlarına verilmemesi, ne miktar ulufe verildiyse defterinin tutulması istenmiştir.⁵⁷

Kethüdayeriler, taşra teşkilatı içerisinde değerlendirildiğinde taşradaki ehl-i örf taffesinin önde gelenlerinden, güç sahibi ve otoriter kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı taşrasındaki ayan ve eşrafi; ulema, kapıkulu, tüccar ve lonca üyeleri olmak üzere dört kategoriye ayıran İnalıcık, kapıkulu sınıfından olan kethüdayerine de dikkat çekmektedir.⁵⁸ Ergenç, vilayetin korunması için atanan bu kişilerin görev ve yetki bakımından sancakbeyleriyle aynı olduğundan bahsetmektedir.⁵⁹ Aynı şekilde Evliya Çelebi de Çorum'daki sipah kethüdayerinden bahsederken onun *sancakbeyine denk, gösteriş*

⁵⁴ 1599 yılında altı bölük halkının 11.135 neferi mevcut olup 3.580 nefer topçu, cebeci ve top arabacıları ile birlikte seferde mevcut olup toplamda 15.400 kapıkulu askeri ulufesini almıştır. Mukabeleci Ahmed Efendi evinde Kethüdayeri ve Mândeler Ağası Ahmed Ağa ile mevcut olan bölük halkı yoldaşları yoklanmıştır. Selânikî Mustafa Efendî, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, C.II, haz., Mehmet İpşirli (Ankara: TTK Basımevi, 1999). 796.

⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-II*, s. 188-189.

⁵⁶ Ancak yolda iken sipahiler geri dönülmesini istemiş ve Sadrazam Hasan Paşa'nın yanına varıp fitne çıkarmışlardır. Bk. Selânikî *a.g.e.*, 721.

⁵⁷ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 88, s. 45; Murat Ateş, "88 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi 1637 – 1638 (H 1046 – 1048)" (yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008), 230-231.

⁵⁸ İnalıcık, taşradaki kapıkullarını kethüdayeri, yeniçeri serdari, çavuş, kapıcıbaşı, müteferrika şeklinde zikretmekte ve ilk sırada kethüdayerine yer vermektedir. Bk. İnalıcık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration," 38.

⁵⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa* (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 137.

sahibi hâkim olduğundan bahsetmektedir.⁶⁰ Yine Kalecik'ten (Kastamonu) bahsederken "Kalecik'in kethüdayeri, yeniçeri serdârı, müftüsü, nakibüleşrafı ve ayân u eşrafından Şehsüvar Paşa, Serdar Ali Ağa, Kethüdayeri Kurt Mehmed Paşa ve nice isim ve şan sahibi ileri gelenleri vardır."⁶¹ diyerek bu kişilerin taşradaki gücüne dikkat çekmektedir. Evliya Çelebi aynı zamanda şehirlerdeki bu görevlilerin hiyerarşisine de vurgu yapar. Sofya'dan bahsederken her bir yönetici için *hâkim* ifadesini kullanır ve hiyerarşik olarak "şer'i hâkim, paşa, şeyhülislam, nakibüleşraf, ayak nâibi, sipah kethüdayeri, yeniçeri zabiti, muhtesip, şehir kethüdası, bâcdâr, paşa voyvodası" şeklinde bir sıralama verir. Buradan da anlaşılacağı üzere taşrada bulunan ordu mensubu komutanlar içerisinde sipah kethüdayeri yeniçeri serdarından önde gelmektedir. Aynı şekilde Edirne ve Sofya'da sipah kethüdayerini şehrin altıncı hâkimi,⁶² Malatya'da 15. Hâkimi,⁶³ Diyarbakır'da ise 71. hâkimi olarak belirtir.⁶⁴ Hiyerarşideki bu durumu, arşiv defterlerinde yer alan hükümlerin hitap kısmından da anlamak mümkündür. Kazalara gönderilen hükümlerde kethüdayerinin ismi yeniçeri serdarından önce zikredilmektedir. Nitekim Aralık 1688 tarihinde Bolu sancağına gönderilen hükümde "kadı, mütesellim, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, ayan-ı vilayet, iş erleri" şeklinde bir hitap sıralaması vardır.⁶⁵

Kethüdayeriler ve onların emrindeki altı bölük halkı, taşradaki diğer merkez ordusu mensupları olan yeniçeriler gibi XVI. yüzyıldan itibaren süreçle taşrada etkin ve nüfuz sahibi birer otorite haline gelmişlerdir. Osmanlı merkez ordusunun bu önemli neferleri taşra yönetiminde söz sahibi olarak merkezle bağlantıları teoride kalmıştır. Ocağın ihtiyarları olarak anılan bu kişiler mal-mülk sahibi olarak şehir üretimine katılmışlar, ticaretle uğraşarak servet sahibi olmuşlardır. Bunların daha çok orta halli tabaka ile ilişki kurdukları, evlenme yolu ile onlarla bütünleştikleri, şehirlerde yemişçilik, kasaplık, ekmekçilik vb. sanatlara intisap ettikleri anlaşılmaktadır.⁶⁶ Hatta kethüdayeriler gittikleri şehirlerde hayır işlerine yönelik faaliyetlerde de bulunmuşlar ve vakıflar kurmuşlardır. Örneğin Kilis'te Canpoladiye Câmii ve Mevlâna Tekkesi Kethüdayeri Ali Ağa

⁶⁰ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım - Girit*, 2. Cilt, 2. Kitap, haz., Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008). 493.

⁶¹ Evliyâ Çelebi, 2/2, 505-506.

⁶² Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya- Kayseri- Antakya- Şam-Urfa- Maraş Sivas- Gazze - Sofya- Edirne*, 3. Cilt, 2. Kitap, haz., Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008). 515, 559.

⁶³ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, 4. Kitap 1. Cilt, haz., Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010). 9.

⁶⁴ Evliyâ Çelebi, 4/1, 35.

⁶⁵ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 98, s. 56.

⁶⁶ Yaşar Yücel, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Belleten* 41/163 (1977): 500-501; Örneğin Tosya kazasında bulunan senede 80 kuruş icaresi olan Hacı Abdi Hanı denilen hanın bir yıllığına mutasarrıfı Kethüdayeri el-Hac Mehmed'dir. Yine Tosya'da Aşağıpınar denilen mevzide tahminen 130 kilelik tarlayı emaneten tasarruf etmektedir. Bk. BOA. *DVSNŞKT.d.* nr.12, s. 34.

hayratıdır.⁶⁷ Yine Keban'a yakın Fırat Nehri kenarında suyu, havası ve yapısı güzel, eski tarz bir hamam olan Kethüdayeri Hamamı bulunmaktadır.⁶⁸

3. Kethüdayerinin Görevleri

Kethüdayerilerin görevlerinin başında, atandıkları bölgedeki altı bölük halkının öz-lük haklarının korunması ve güvence altına alınması gelmektedir. Altı bölük ile birlikte, kuloğlu ve tekaüd (emekli) neferatının icap ettiğinde mahkemeye sevk edilmeleri, ya-kalanmaları ve hapsedilmeleri zabitleri olan kethüdayerinin sorumluluğundadır. Bunlara kadı, naib ve ehl-i örf taifesinin karışması kanuna aykırıdır.⁶⁹ Kethüdayeri atamasıyla ilgili olarak kadılara gönderilen hükümlerde kethüdayerinin görevine dair “*altı bölük halkının şer’e dair davalarına mübaşeret etmek, altı bölük halkından biri yakalanacak ve hapse atılacaksa bunu sağlamak*” şeklindeki ifadeler yer verilirdi. Kethüdayerinin zabiti olduğu sınıflardan bir diğeri de mehteran-ı hayme-i hassa olup bunların umurunun görülmesi de yine kethüdayerinin sorumluluğundadır.⁷⁰ Ancak kethüdayerileri ile yeniçeri serdarları arasında acemi oğlanı, topçu, cebeci ve kuloğullarının umurunun görülmesi konusunda; alaybeyleri ile de dirlik sahiplerinin umurunun görülmesi konusunda sıkça anlaşmazlıklar yaşanmaktadır.⁷¹

Kethüdayerinin altı bölük halkına yönelik sorumluluklarından biri de bu taifeden kanuna aykırı bir şekilde vergi talep edilmesinin önüne geçilmesidir. Ayıntab kazasında sakin olan altı bölük halkı mütekaidlerinden resm-i raiyyet ve tekâlif-i şâkka talebinde bulunulduğu için bu kişiler Divan’a başvurarak kendilerinin devlete hizmet ettiklerini, seferlere iştirak ederek emekdâr olduklarını ve bu tür vergilerin kendilerinden talep edil-mesinin kanuna aykırı olduğunu belirterek şikâyetçi olmuşlardır. Bu şikâyet başvurusu üzerine Ağustos 1707’de Ayıntab naibi ile kethüdayerine gönderilen hükümde sefer-lerde hizmette bulunmuş olan altı bölük halkına bu tür vergi talebinde

⁶⁷ Evliyâ Çelebi, 9/1, 388.

⁶⁸ Evliya Çelebi, 2/2, 451.

⁶⁹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet Tasnifi Cevdet Adliye (C.ADL)* 7/480.

⁷⁰ Ocak 1673 tarihinde Ilgın kazasında mehteran-ı hayme-i hassa taifesine müdahale edilmesiyle ilgili başka bir örnek için bk. BOA. *DVSNŞKT.d.* nr.7, s. 70; Bununla birlikte 1738 yılın, Akçakızanlık kazasındaki mehteran-ı hayme-i hassanın umurlarının görülmesi konusunda kendi kethüdayerilerinin sorumlu olduğu ifade edilmektedir. Bk. BOA. *C.SM.* 52/2609.

⁷¹ BOA. *DVSNŞKT.d.* nr. 4, s. 433; BOA. *DVSNŞKT.d.* nr. 2, s. 247; Muhammed Vergili, “Atik Şikâyet Defteri (7 Numaralı H.1081-1083/ M.1671-1672) Transkripsiyon- Değerlendirme” (yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019), 262; Kethüdayerilerin dirlik sahiplerine yaptığı müdahaleler ve alaybeyleri ile karşı karşıya gelmeleriyle ilgili örnek için bk. BOA. *DVSNŞKT.d.* nr. 2, s. 280 (Eylül 1653); Kethüdayerilerin yeniçerilere yaptığı müdahaleler ve serdarlar ile karşı karşıya gelmeleri ile ilgili örnek için bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 96, hüküm 51, s. 10; Yunus Mercimek, “96 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-99)” (yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013), 59; Yeniçeri serdarının görev alanına kethüdayerinin müdahalesi ile ilgili örnekler için bk. BOA. *DVSNŞKT.d.* nr. 2, s. 311 (Evâhir-i Şevval 1063); BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 95, hüküm 360, s. 56 (Evâil-i Ramazan 75); Ercan Alan, “95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet)” (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 130; BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 120, hüküm 67, s. 24; Kethüdayerilerin, evlâd-ı fatihânın umuruna karışmasına dair şikâyet için bk. BOA. *DVNS. MHM.d.* nr. 111, s. 532.

bulundurulmaması emredilmiştir. Ayrıca kethüdayerine eşkincilik üzere sipah esamesi alıp herhangi bir hizmette bulunmayanlara asla sahip çıkmaması ve onların söz konusu vergileri vermesi gerektiği belirtilmiştir.⁷²

Taşrada ikamet eden altı bölük halkının şer'i davalarının kethüdayerileri marifetiyle görülmesi kanun-ı kadim iken ehl-i örf taifesinden beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı ve mütesellim gibi kişiler davaya müdahil olmak isteyebilmekteydi. Bu durumda kethüdayeri, bölük halkının haklarını savunmakta geri kalmıyor, ancak gücü yetmezse ve ehl-i örfün müdahalesi devam ederse çareyi Divan'a başvurmakta buluyordu. Örneğin, Bolu sancağında bulunan sipah taifesi arzuhal sunarak "*kendilerine, oğullarına ve sefer eşer (sefere giden) hizmetkârlarına*" beylerbeyi, sancakbeyi ve subaşılar tarafından müdahale edildiğini belirterek şikâyetçi olmuşlardır.⁷³

Kethüdayerinin önemli görevlerinden bir diğeri de sefer zamanlarında altı bölük halkının sefere hazır hale getirilmesi, teçhizatlı ve eksiksiz bir şekilde sefere iştirak etmelerinin sağlanmasıdır. Sefer kararı alındığında ordunun hareketinden epey bir süre önce vilayet ve kazalarda bulunan süvarilerin orduya katılmalarının sağlanması için bunların bulundukları yerlere sefere davet için çavuşlar gönderilirdi. Bu emir üzerine orduya katılan süvariler eğer padişah seferde yer alıyorsa onun maiyetinde, eğer yer almıyorsa serdâr-ı ekremin (veziriazam) maiyetinde olmak üzere onun sağında ve solunda yer alırlardı. Sefere katılan sipah ve silâhdârlarla birlikte bölük komutanlarının ulufelerine terakkî yapılabilirdi. 1700'de Bağdat tarafına gitmek üzere hareket etmeleri emrolunan savaşıma gücü yeten ve silahlı sipah ve silâhdârından bin neferin ağalarına yirmi beş akçe, kethüdâlarına on beşer akçe, diğer zabitlerine onar akçe ve neferatına ise yevmî yedişer akçe terakkî verilmesi emredilmiştir. Bin nefer sipah ve bin nefer silâhdâr terfilü serdengeçtinin tahrir edilerek Sivas'tan Bağdat'a hareket etmeleri istenmiştir.⁷⁴

Kethüdayeriler, sefer zamanlarında görevli oldukları bölgedeki altı bölük halkı ile birlikte sefere gitmesi gerekirken bazı istisnai durumlar sebebiyle seferden muaf tutulabilmektedir. Bu muafiyet sebepleri arasında sağlık sorunları, yaşlılık, fakirlik gibi durumlar yer almaktadır. Örneğin, Eflani Kethüdayeri Ahmed Ağa *fakîrî 'l-hâl* olup sefere iktidarı olmadığından seferden muaf tutulmuştur.⁷⁵ Bazen de sefere çıkan, ama sağlık sorunlarından dolayı devam edemeyen altı bölük halkından askerler olabiliyordu. Bağdat tarafına tayin olunduğu için yola çıkan Ali Bey sefere gidecek hali ve maddi durumu iyi olmadığı (*fakîrî 'l-hâl*) için Kayseri'de kalmış ve yola devam edememiştir. Onun bu durumunu Kayseri Kethüdayeri Binbaşısı Recep Ağa tezkire ile bildirmiştir.⁷⁶ Bazen de

⁷² BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 115, s. 364-365.

⁷³ 91 Numaralı Mühimme Defteri, a.g.e., 243-244.

⁷⁴ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 111, s. 241; Recep Temel, "111 Numaralı Mühimme Defterinin 168.-337. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (yüksek lisans tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, 2019), 160-161.

⁷⁵ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Ali Emiri Tasnifi, Mustafa II (SMST.II)* 82/8746 (18 Şaban 1112). Benzer örnekler için bk. BOA. *AE.SMST.II.* 82/8749 (9 Rebiülevvel 1115).

⁷⁶ BOA. *AE.SMST.II.* 82/8745 (9 Rebiülevvel 1115).

kethüdayerinin hastalığı ve yaşlılığı sebebiyle kendisi sefere gidemeyecek durumda ise yerine bir başkasını göndermesi istenirdi. Örneğin Mart 1811 tarihinde Kütahya'da sakin Kethüdayeri Hacı Şerif Ağa ihtiyar ve alil olduğu için gücünün yettiği kadar süvari askerini kethüdayeri bayrağı altında oğlu Hasan ile orduya göndermesi istenmiştir.⁷⁷

Kethüdayeri sefere gittiğinde yerine vekil olarak başka bir sipahiyi bırakabiliyordu. Ancak asker ihtiyacının yoğun olduğu dönemlerde savaşılabilecek durumda olan herkesin sefere gitmesi, geride vekil dahi bırakılmaması gerekebilirdi. Haziran 1695'te Anadolu'daki bütün kethüdayerilerin sipah ve silahdârlarla sefere katılmaları istenmiştir. Hatta kethüdayerilerin kimseyi kendi yerlerine vekil bırakmamaları, eğer vekil tayin edip yola çıkmışlarsa vekil bıraktıkları kişilerin vekâletten azledilip derhal yetişip kendilerine katılması istenmiştir.⁷⁸ Ancak kethüdayerilerinin geride vekil bırakmaları hem görevli oldukları bölgenin hem de kendi ev veya mallarının muhafazası açısından önemlidir. Aksi durumlarda görevli oldukları kazada güvenlik konusunda zafiyetler yaşanabilmektedir.⁷⁹

Kethüdayerilerin altı bölük halkından olup vârisi olmadan vefat edenlerin muhalefatının beytülmal için alınması, yine bölük halkının alacak, verecek ve miras davalarının onlara haksızlığa mahal verilmeden görülmesi konusunda da sorumlulukları vardır. Bu tür konularda bölük ağaları tarafından veya mândeler ağası tarafından verilen mühürlü mektup gereğince hareket edilirdi.⁸⁰ Aynı şekilde bölük halkının evlenme, boşanma gibi ailevî meselelerinde de kethüdayerinin sorumlulukları vardı. Bu tür anlaşmazlıklarda da mândeler ağasının mektubu gereğince başka bir kazada görevli kethüdayeri olayı araştırmak için atanabilirdi.⁸¹

Sipahiler vergi tahsili, zeamet mahsulünün toplanması⁸² gibi işlerle de görevlendirilebiliyordu.⁸³ Sipahiler, üstlenmiş oldukları bu tür görevlerde haksızlığa maruz kalabiliyorlardı. Bu tür durumlarda da kethüdayerinin sorumluluğu vardı ve haksızlığa uğrayan altı bölük mensubunun hakkını aramak onun göreviydi.⁸⁴

⁷⁷ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet Tasnifi Cevdet Askeriye (C.AS)* 836/35659.

⁷⁸ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr.106, hüküm 388-390, s. 110.

⁷⁹ Zile Kethüdayeri Ali, 1699 yılında seferde iken 300 civarı sipahi bunun evine baskın yapmış ve kasabada huzuru bozmuşlardır. Bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 110, s. 518.

⁸⁰ Muhalefata dair örnek için bk. 85 Numaralı Mühimme Defteri, a.g.e., 26-27; Alacak verecek anlaşmazlığına dair bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 75, s. 278.

⁸¹ Örneğin, Bozüyük kazası kethüdayerinin boşanma meselesinin araştırılması için Eskişehir kethüdayeri atanmıştır. Devlet Arşivleri, 85 Numaralı Mühimme Defteri, a.g.e., 5.

⁸² Dergâh-ı mualla müteferrikalarından Hasan, 1617 yılında Lofça kazasındaki zeamet mahsulü için Yusuf isimli sipahi ile anlaşmıştır. Ancak Yusuf tahsil ettiği iki senelik mahsuldten herhangi bir ödeme yapmamış ve anlaşmazlık yaşanmıştır., 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618), Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım, haz., Hacı Osman Yıldırım vd. (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000), 85.

⁸³ Durmuş Kandıra, "84 numaralı Mühimme Defteri (tahlil-metin)" (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995), 58-59.

⁸⁴ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 80, s. 413.

Kethüdayerinin bir diğer önemli görevi ise emri altında bulunan altı bölük halkının yaptıkları kanuna aykırı hal ve hareketlerin önlenmesi, bunu yapanlar varsa bu kişilerin mahkemede hazır bulundurmaları, suçları sabit olursa hapsedmeleridir. İstanbul'a gönderilmeleri gerekenleri İstanbul'a, *nefy ü iclâ* (sürgün) cezası alanları sürgün mahalline, *kalebend* cezası alanları da hangi kalede hapsedileceklerse oraya göndermek görevleri arasındaydı. Ancak bunların sağlanması her zaman mümkün olmuyordu. Çünkü altı bölük halkı mensuplarının özellikle Anadolu'daki faaliyetleri çok yönlü ele alınması gereken ve belki de ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar önemlidir. Nitekim kapıkulu süvarileri bölüklerine yapılan alımlarda kanuna riayet edilmediğinden ocakta bozulmalar görülmeye başlanmıştır. Yine saray erkânı arasındaki nüfuz mücadelelerinde ve menfaat icabı olarak askerlerin desteğini almak gayesiyle birtakım devlet adamları ocak mensuplarını emellerine alet etmişlerdir. Bu durum bir kısım sipahinin kanun-ı kadime aykırı davranışlar sergilemesine neden olmuştur. Süvarilerin kanunsuz hareketleri onlarda pervasızlığı ortaya çıkardığından tıpkı yeniçerilerde olduğu gibi onlar da devlet adamlarının çekindiği bir zümre haline gelmiştir. Kimi süvariler sefere iştirak etmemelerine rağmen seferdelermiş gibi ulufelerini almaya devam etmişler ve bu durumdan nemalanan birçok ağa zuhur etmiştir.⁸⁵

Sipahlık iddiasında bulunarak ahaliye zarar verenlerin yakalanması ve cezalandırılması da kethüdayerilerin görevlerindendir. Nitekim XVII. ve XVIII. yüzyılın önemli sorunlarından biri de bazı kişilerin sipahilik veya yeniçerilik iddiasında bulunarak reaya zulmetmeleri, mal-ı mîrîye zarar vermeleridir. XVII. yüzyılın başlarında Rumeli taraflarında bu tür hadiselerde artış görüldüğünden bölgedeki kadılara ve kethüdayerilerine hükümler gönderilerek kasaba ve köylerde sipahlık iddiasında bulunarak reaya zarar verenlerin, eşkıyalık yapanların yakalanması ve cezalarının verilmesi istenmiştir.⁸⁶

Kazalarda görevli olan altı bölük halkının zorbalık yapmaları, nüfuzlarını kullanarak reaya maddi ve manevi zararlar vermelerinin önüne geçilmesi kethüdayerinin asli vazifelerinden biridir. Bununla birlikte altı bölük halkından olup kazalarda sakin olan, ancak üzerlerine kethüdayeri ataması yapılmamış kazalar olabiliyordu. Bu tür kazalarda altı bölük halkından olanların zorbalık ve fesatlıkları söz konusu olduğunda kethüdayeri ataması yapılabilirdi. Nitekim Erzurum'da başta sipah ve silahdâr zümresinden olmak üzere bazıları fesat çıkardıkları için bir zabıt atamasının gerektiği İstanbul'a Erzurum kadısı tarafından bildirilmiştir. Bunun üzerine 5 Aralık 1589'da silahdârlar zümresinden 93. Bölükten 31 akçe ulufeye mutasarrıf olan Arnavut İlyas kethüdayeri olarak atanmıştır. Ataması yapılan İlyas'a verilen emirde Erzurum'a gidip altı bölük halkından olup fesat çıkaranları yola getirmesi ve suçluların davalarının mahkemede görülmesi, eğer itaat etmezlerse etmeyenlerin bilgilerini İstanbul'a göndermesi istenmiştir.⁸⁷ Ancak

⁸⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları-II*, 196-209.

⁸⁶ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 79, s. 445; Sipahlık iddiasına dair örnekler için bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 75, s. 209; Adem Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S. 172-331)" (yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011), 102; BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 111, s. 422.

⁸⁷ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 66, s. 82; Reyhan Aytaç, "66 Numaralı (H.997-998 / M.1589-1590) Mühimme Defteri (İnceleme-Metin)" (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 182.

aradan birkaç yıl geçmesine rağmen Erzurum'daki altı bölük halkının fenalıkları bitmemiştir. 1593'te olayların devam ettiği anlaşıldığından sipah zümresinden Erzurum Kethüdayeri Hasan'a bölük ağaları tarafından mektuplar gönderilmiş ve kethüdayeri sert bir şekilde uyarılmıştır.⁸⁸ Benzer bir olay Eflak taraflarında yaşanmıştır. Altı bölük halkı mensupların Eflak taraflarında uğradıkları köylerde reayaya türlü zorbalıklar yaptıklarından bunların üzerine bir kethüdayeri atanması gerekli görülmüş ve altı bölük halkının zorbalıklarını önlemek üzere Süleyman isimli kişi kethüdayeri olarak atanmıştır.⁸⁹ 1594 yılında ise Bursa'daki sancakbeyi, zaimler ve timarlı sipahiler sefere gittiğinden Bursa'nın güvenliği noktasında sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bursa'da güvenliğin sağlanması ve tarladaki mahsulün zaptı için erbab-ı timardan serdar ataması yapılmış, ancak bu serdar güvenliği sağlamakta yetersiz kalmıştır. Bursa sakinlerinden olan ulema ve suleha Divan'a başvurarak sipahi oğullarından bir kişinin serdar olarak atanmasını talep etmişlerdir. Bu talep üzerine sipahi oğlanları zümresinden bir kişi serdar olarak atanmıştır.⁹⁰

Kethüdayerinin önemli görevlerinden biri de toplumsal düzen ve asayişin sağlanmasıdır. Tabi bu konu yalnızca onların değil taşradaki bütün ehl-i örfün sorumluluğudur. 1630'lu yıllarda tütün yetiştirilmesi ve satışına dair yasak getirilmesine rağmen Edirne ve çevresinde bu yasağa uymayanlar arasında askerî taifesinden çok kişi bulunmaktadır. Bu yasağın uygulanması konusunda bostancıbaşı, kethüdayeri ve yeniçeri serdarı görevlendirilmiştir. Ayrıca bu konu için bölük halkının sol kol kethüdası Hasan Kethüda da görevlendirilmiştir.⁹¹ Yine aynı şekilde kahvehanelerin fitne, fesat ve dedikodu yuvası olmasının yanı sıra çengilerin oynatıldığı mekanlar olduğuna dair duyulan rahatsızlık üzerine bu tür mekanların kapatılması için karar alınmıştır. Ancak buna rağmen kahvehane işletilmesi ve buralarda söz konusu sıkıntıların devam etmesi üzerine kahvehanelerin bulunduğu yerlerdeki kethüdayeri ve diğer ehl-i örf taifesine emirler verilmiştir. Mayıs 1665 tarihinde İznikmid'de benzer hadiselerden dolayı ahalinin rahatsızlık duyması üzerine İznikmid kadısı, kethüdayeri ve yeniçeri serdarına emir gönderilerek bu mekanların yıkılması ve bir daha açtırılmaması istenmiştir.⁹²

Kethüdayeriler, yukarıda zikredilen temel görevlerinin yanı sıra birçok konuda görevlendirilebilirlerdi. Aslında söz konusu bu görevlendirmeler bulundukları yerin ve görevli oldukları dönemin şartlarına göre ortaya çıkmıştır. Bu tür görevler yalnızca kethüdayerilerin sorumluluğunda olmayıp çoğunlukla bulundukları bölgenin diğer ehl-i örf

⁸⁸ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 69, hüküm 637 s. 328 (03 Receb 1001).

⁸⁹ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 70, hüküm 374, s. 198 (08 Receb 1001).

⁹⁰ 1594 senesi Mart ayının başlarında Bursa kadısına gönderilen hükümde serdar olarak Rüstem isimli kişi atanmışken aynı senenin Temmuz ayı başlarında yeni gönderilen fermanla Bursa'ya daha önce Pir Mehmed Çavuş serdar olarak atanmışken bölük halkından Rüstem'in bir yolunu bularak kendisinin serdar olmasını sağladığı hatta daha sonra 8 farklı kişinin daha serdar oldukları belirtilmiştir. Bunların kırkar ellişer atlı ile gezerek sancakbeyinin gelirlerine zarar ve reayaya zulm ettikleri belirtilmiştir. Bk. Ergenç, *a.g.e.*, 137.

⁹¹ 85 Numaralı Mühimme Defteri, *a.g.e.*, 158-159, 233-234.

⁹² Müjge Karaca, "94 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" (yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008), 81; BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 94, hüküm 221, s. 44.

tafesiyle birlikte sorumlu oldukları görevlerdir. Kethüdayerinin görevleri arasında; sefer bölgelerine yapılan mühimmat ve hububat (un, arpa, sade yağ vs. sürsat zahiresi) tedarikinde güvenliğin sağlanması,⁹³ tersanelerde ihtiyaç duyulan marangoz, burgucu, kalafatçı gibi görevlilerin talep edilmesi halinde görevli oldukları kazadan istenilen bölgeye gönderilmesi, eşkıyaya karşı tedbirler alınması,⁹⁴ sınırların muhafazası için gerekirse nefir-i âmm toplayıp farz-ı ayn olan cihat görevini icra etmesi, görevli olduğu kazadan sefer bölgelerine giden askerlerin zaman kaybettirilmeden sefer bölgesine yönlendirilmesi, sefer zamanlarında kazalarında sakin olan altı bölük halkı, timarlı sipahi ve zaimlerin evlerinden çıkarılarak mükemmel ve mürettep (tertipli) olarak bir an önce sefere sevk edilmesi,⁹⁵ vergili tahsilinde sorumlu olan memurların yolda oyalanmadan görev mahallerine gitmelerinin sağlanması,⁹⁶ İstanbul'da yaşanan un, pirinç, kahve ve et ihtiyacının giderilmesi için görevli olduğu kazadan yapılan sevklerin güvenli bir şekilde İstanbul'a ulaştırılması, eğer iskele bölgesinde görevliyse bu tür sevkîyatlarda

⁹³ Bu konuda örnekler için bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 103, Hüküm 38, s. 10 (Evâsıt-ı B 1103); Ömer Semih Doğan, *Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri 103 Numaralı Mühimme Defteri (1103-1107 / 1692-1695)* (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2019), 110, 111, 210.

⁹⁴ Eşkıyalık olayları toplumun bir şehrin tamamını hatta kimi zaman bir bölgenin tamamını etkilediğinden bu tür olaylarda şehirdeki veya bölgedeki mütesellim, voyvoda, kethüdayeri, yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilayetin birlikte hareket etmeleri, birbirlerine yardım etmeleri istenirdi. Bu tür örnekler için bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 128, hüküm 626, s. 184 (Evâil-i Muharrem 1140); Doğan, *a.g.t.*, 151-152, 298-299; Bu tedbirler içinde derbentlerin muhafazası da yer almaktadır. Bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 99, hüküm 394, s. 125; Aynı defter, s. 86-87 (Evâhir-i Cemaziyelahir 1101); Bazen de bu tür eşkıyalıklarda kethüdayeri, altı bölük halkı ile birlikte görevlendirilmekteydi. Karahisar-ı Şarki sancağındaki eşkıyalık olayları sebebiyle Kethüdayeri Osman'ın görevlendirilmesi ile ilgili bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 79, hüküm 990, s. 388, (28 Cemazielevvel 1019).

⁹⁵ Ancak bu konuda sorunlar yaşanabiliyordu. Bağdat seferi için memleket sınırları içinde olan altı bölük halkının sefere hazır hale getirilerek Bayram Paşa'nın yanına gitmeleri yönünde daha önce birkaç defa emir gönderilmesine rağmen bunlar emre itaat etmemişlerdir. Bunun üzerine gitmeyenlerin bulunduğu kazaların kadılarına hükümler gönderilerek derhal kethüdayerileri ile birlikte düzenli bir şekilde Ordu-yı Hümâyûn'a katılmaları aksi takdirde cezalandırılacakları belirtilmiştir. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 87, hüküm 513, s. 164, (27 Şevval 1047); Gözde Murat Topal, "87 Numaralı Mühimme Defteri'nin Latin Harflerine Çevrilmesi ve Hükümlerin Değerlendirilmesi (98-197)" (yüksek lisans tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, 2021), 165-166; Manastır kazasındaki silâhdârlar 1695 yılındaki sefere birçok defa çağırılmalarına rağmen gitmemişlerdir. Sefere gelmeyen 500 nefer silâhdârın üzerine çavuş gönderilmiş, ancak yine de netice alınamamıştır. Bu kez de Manastır silâhdâr serdengeçdi ağası olan Süleyman onların Niş'den Belgrad'a kadar olan bölgede yaşanan eşkıyalık olayları için Küçük Cafer Paşa'nın emrine girmeleri istenmiştir. Bk. Karaca, *a.g.t.*, 81; BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 94, hüküm 81, s. 19; Manastır kethüdayeri olan Süleyman'a 1698 yılı başında gönderilen hükümde Tuna'nın buzları çözülüp donanma-yı hümayun boğaz ve Belgrad'a doğru edince İlik, Şehalü ve Temurkapu girdaplarının muhafaza olunması elzem olduğunda tahririne memur olduğu beş yüz nefer piyade levendat ile Burice adasına gitmesi ve iktiza eden mahallerin muhafaza edilmesi istenmiştir. Bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 110, hüküm 1046, s. 232; Ancak Kethüdayeri Süleyman İstanbul'a haber göndererek bazı askerlerin "*Ulufemizi peşin almadıkça gitmeziz.*" diyerek ayak dirediklerini belirtmiştir. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 110, hüküm 2175, s. 483.

⁹⁶ Sipahi zümresinden olup Rumeli tarafında cizye ve ağnam vergisi toplamak için gidenlerin Edirne'ye geldiklerinde burada zaman kaybettikleri ve zevk ü sefaya düştükleri belirtilmiştir. Bu kişilerin kethüdayeri marifetiyle memur oldukları hizmetlere gönderilmeleri ve şehirde oyalanmalarının önüne geçilmesi istenmiştir. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 24, hüküm 587, s. 221 (Mayıs 1574). Bu olay aynı zamanda 1574 yılında kethüdayeri denilen görevlinin mevcudiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

gerekli ihtimamı göstermesi,⁹⁷ karaborsacılık (muhtekir), fırsatçılık yaparak halkı zor duruma düşüren kişileri engellemesi,⁹⁸ kalpazanlık yapanların yakalanması, mağşuş ve kırkık akçelerin kullanımının önüne geçilmesi, sikke-i hümayûn nizamının uygulanması,⁹⁹ hazineye gönderilen paraların yol güvenliğinin sağlanması,¹⁰⁰ sipahilerin maaşlarının İstanbul'dan alınarak görevli oldukları kazaya ulaştırılması ve sipah neferatına tevzi edilmesi,¹⁰¹ yol hükmü alan devlet adamları, elçiler, din adamları, tüccar gibi önemli şahsiyetlerin kazalarından geçişi esnasında güvenliklerinin sağlanması,¹⁰² padişahın ve darüssaade halkının geçeceği güzergah üzerinde köprüler yapılması ve gereken yerlere köprü yapılması,¹⁰³ Hacc-ı şerife giden surre alayının ve sair gönderilen kişi veya malzemelerin güvenliğinin sağlanması¹⁰⁴ gibi görevler yer almaktadır.

⁹⁷ Bu konuda örnekler için bk. Doğan, *a.g.t.*, 164, 180, 350-351; BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 103, s. 34, 108.

⁹⁸ Örneğin, 1693 yılında İznikmid kazasındaki iskelelerde muhtekir taifesinden bazı kişiler odunlar daha iskelede iken cârî olan narhtan daha yüksek paralar ödeyerek satın almakta ve mahzenlerde saklayarak bir süre sonra odun sıkıntısının baş göstermesine neden olmaktadır. Bu durumun önlenmesi için İznikmid kadısı ile birlikte şehrin kethüdayeri görevlendirilmiştir. BOA. *DVNS.MHM.d.*, nr. 104, hüküm 342, s. 51.

⁹⁹ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 139, s. 7.

¹⁰⁰ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 57, Hüküm 170, s. 200. (Evail-i Cemaziyelahir 154); Hayriye Uslu, “57 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-65)” (yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2019), 139-140; Arabistan taraflarından Payas’a gelen hazinenin muhafaza edilmesine dair emir için bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* 115, hüküm 585, s. 141 (Evâil-i Receb 1118).

¹⁰¹ Erzurum’daki sipahilerin maaşlarını Kethüdayeri Bekir Ağa almış ve Üsküdar’dan Erzurum’a doğru yola çıkmıştır. Bu yolculuk esnasında menzillerde bargir ihtiyacının karşılanması için kaza ahalilerine haber gönderilmiştir. Kethüdayerine bu yolculuk esnasında kendi maiyetinin yanı sıra bir nefer halife ve bir nefer çavuş da eşlik etmiştir. Bk. Tuğba Özdoğan, “57 Numaralı Mühimme Defterinin 81. ve 146. Sayfa Aralıklarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” (yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2019), 78, 86.

¹⁰² Tökeli İmre’nin güvenli bir şekilde yolculuğunun sağlanması için bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* 102, hüküm 716, s. 183 (Evâhir-i Rebiülahir 1103); İran ve Hollanda elçilerinin güvenliğinin sağlanması için bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* 103, hüküm 2, s. 2; Aynı defter hüküm 190, s. 31; Doğan, *a.g.t.*, 99-100, 156-157; Bazen de kethüdayerilerin kendileri yol hükmü almakta ve eşkıyalık olaylarını bastırarak için bir bölgeye giderler iken kimsenin kendilerine müdahale etmemesini istemektedirler. Kethüdayeri İbrahim’in Karasu ahalisinin perişan halde olmasından ötürü o tarafa gitmek için yol hükmü istediğine dair bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 118, hüküm 328, s. 73; Sergen Doğru, “118 Numaralı Mühimme Defteri’nin (S. 1-128) Prut Seferi Esnasında Tutulan Hükümlerin Tasnifi, Değerlendirmesi ve Metni” (yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2023), 292.

¹⁰³ Bu konuda silahdarlar kethüdası sorumlu olup, yol üzerindeki (Edirne’den İstanbul’a) kethüdayerilerinin ona yardımcı olmaları istenmiştir (8 Nisan 1568). Bk. 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) *Özet-Transkripsiyon-İndeks-II*, haz., Hacı Osman Yıldırım vd. (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1999). 24; Bu hüküm zamanda 1560’lı yıllarda kethüdayeri denilen görevlinin mevcudiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

¹⁰⁴ BOA. *DVNS.MHM.d.* 128, hüküm 14, s.4 (Evasıt-ı Rebiülahir 1130); Leyla Toraman, “128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)” (yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2005), 20; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet Tasnifi Cevdet Zabtiye (C.ZB)* 13/626 (10 Cemaziyellevvel 1206); 1724 ve 1730 yıllarında Üsküdar’dan Şam’a varıncaya kadar yol üzerinde bulunan kethüdayerilerine verilen emirde askerlerin çoğu seferde olduğundan surre-i hümayûnun önceki senelere göre daha iyi muhafaza edilmesi istenmiştir. Surre-i hümayûn hangi kazaya gelirse oranın kethüdayeri, emrindeki neferatla (sipah ve silahdâr ve surrenin muhafazasından sorumlu sairler ile) güvenli bir şekilde diğer kazaya kadar ulaştırıp oradaki kethüdayerine teslim edilip temessük alması istenmiştir. Bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 131, hüküm 1373, s. 450.

Kethüdayeriler bu görev ve sorumluluklarının yanı sıra taşrada bulunan ehl-i örf taifesinin veya şehrin ileri gelenlerinin birtakım resmî işlerinin yürütülmesinde görev alabiliyorlardı. Bu tür görevler mütesellimlik,¹⁰⁵ voyvodalık,¹⁰⁶ eminlik,¹⁰⁷ mütevellilik¹⁰⁸ gibi farklı konularda olabildiği gibi vekaleten bir görevin yürütülmesi şeklinde de olabiliyordu. Kethüdayerinin sahip olduğu caydırıcı güç onların vekil seçilmelerinde belki de en önemli nedendir. Bursa Yenişehir Kadısı Mevlâna Mehmed'in naible olan alacak davasında kendisine vekil olarak kethüdayerini ataması buna güzel bir örnektir.¹⁰⁹

4. Kethüdayeriler İle İlgili Yaşanan Sorunlar

Ehl-i örf taifesinin yapmış olduğu usulsüzlükler; kanunlara riayet etmemek, görevi aksatmak veya kendi menfaatlerine olmak üzere suiistimal etmek, eşkıyalık yapmak, reayadan kanuna aykırı bir şekilde taleplerde bulunmak şeklinde sıralanabilir. Kethüdayerileri de tıpkı diğer ehl-i örf taifesinin yaptıkları faaliyetlere benzer şekilde birtakım usulsüzlükler yapmışlardır.

Sefer zamanlarında kethüdayerilerinin, emri altında bulunan neferat ile birlikte bir an önce sefere iştirak etmeleri istenirdi. Ancak sefere iştirak etmeyen kethüdayeriler, hem sefere katılmayan itaatsiz kişiler olduğundan hem de bölgelerindeki faaliyetlerini engelleyebilecek fazla bir güvenlik gücü kalmadığından bu durum onların hareket alanlarını genişletiyor, daha rahat hareket etmelerine imkân tanıyordu. Tabi bu durum reaya için eziyete dönüşüyordu. Örneğin Bergama Kethüdayeri Mehmed, 5-6 seneden beri sefere gitmiyor, kasabanın bağlarında mandıralar kurup Müslümanların bağlarını harap ediyordu. Dahası mahkemeye davet edildiğinde 40-50 eşkıya ile birlikte giderek karara itaat etmiyordu. Sefere gidenler ise kimi zaman kanun ve nizam tanımaz hal ve hareketlerde bulunuyordu. Bu durum yol üzerinde bulunan köy ve şehirlerin reayasası için büyük bir zulme dönüşmekteydi. Örneğin sefer güzergâhında sakin olan Gerede ahalisi,

¹⁰⁵ Akşehir sancakbeyi Mehmed Çeşme muhafazasına gittiğinde mütesellim olarak Akşehir Kethüdayeri Mehmed'i atamıştır BOA. *DVSNŞKT.d.* nr. 5, s. 141.

¹⁰⁶ Voyvodalık görevini zorbalık yaparak uhdelere alan kethüdayeriler olabilmektedir. Gevher Han Sultan'ın hasarından Uşak Hassı sakinlerinden Bayramoğlu İbrahim ve Kethüdayeri Hasan isimli kişiler kendilerine tabi olan eşkıyalarla birlik olup 1688 yılında has voyvodasına baskı yaparak kaçmasına neden olmuşlar ve sonrasında hassı zapt etmişlerdir. Bk. BOA. *DVSNŞKT.d.* nr. 11, s. 109.

¹⁰⁷ Haziran 1654 tarihinde Boyabab Mukataası'nın emini Ali isimli kethüdayeridir. Bk. BOA. *DVSNŞKT.d.* nr. 3, s. 81.

¹⁰⁸ Melek Ahmed Paşa, Silistre'den İstanbul'a kadar yaptırmış olduğu 3.000 arşın uzunluğundaki kaldırım için vakıf kurmuş ve vakfin tevliyetine sipah kethüdayeri Zankoç Haşan Ağa'yı tayin etmiştir. Bk. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman - Belgrad - Gelibolu - Manastır - Özü - Saraybosna - Slovenya - Tokat - Üsküp*, 5. Cilt 1. Kitap, haz., Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010). 149; Bazen de tevliyet cihetine mutasarrıf olan sipahi bu görevde iken kethüdayeri olarak atanabilmektedir. Sultan Selim Han'ın Eski-il'de bulunan vakıflarının mütevellisi Piyale isimli sipahidir. Piyale isimli sipahinin dindar ve müstakim olduğu da belirtilerek kişi 30 Aralık 1604 tarihinde Eski-il kazasında kethüdayeri olarak atanmıştır. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 75, hüküm 650, s. 306, (8 Şevval 1013); Keleş, *a.g.t.*, 250.

¹⁰⁹ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 95, hüküm 81, s.14; s. 32 (Evâsit-ı Rebiülahir 1075); Alan, *a.g.t.*, 130; BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 120, hüküm 67, s. 32.

karadan ve denizden sefere gidip gelenlerin, yem ve yemeklerini zorla almalarından şikâyetçiydi.¹¹⁰

Reayayı zor duruma düşüren durumlardan biri de ehl-i örf taifesinin devre çıkmasıdır. Yani adamlarıyla birlikte köy köy gezerek ahaliden tekâlif-i şâkka ve sair taleplerde bulunmasıdır. Bu tür uygulamalar daha çok sancakbeyleri, mütesellim ve kadılar tarafından uygulanmış, ancak adaletnamelerle yasaklanmış bir harekettir. Bu yasağa rağmen ehl-i örf taifesinin devre çıkma hareketlerinin ardı arkası kesilmemiştir.¹¹¹ Bu tür hareketlerde bulunanlardan biri de kethüdayerilerdir. Onların maiyetlerinde bir askeri zümrenin olması bu tür hareketler için hem bir gerekçedir hem de devre çıktıklarındaki fütursuzca hareket etmelerinin nedenidir. Örneğin 1594 yılında Karaman eyaletinde Ilgın kazası kethüdayeri olan Ahmed, yanına aldığı 200 kadar sipah ve silâhdâr oğlanıyla köy ve kasabaları dolaşmış ve günlerce reayanın evlerinde konaklayarak bal, tavuk, arpa, saman gibi türlü taleplerde bulunmuştur. Bu durum köy ahalisinin perişan olmasına ve köylerini terk etmesine neden olmuştur. Hatta kasabalarda esnaf korkusundan işyerlerini açamaz olmuştur.¹¹² Bazı kethüdayeriler için bu tür faaliyetler bir geçim kapısına dönüşmüştür. Nitekim Mayıs 1631’de Taşköprü kazası ve çevresinde, sefere gitmeyerek eşkıyalık hareketlerinde bulunan Çakıroğlu Ahmed ve oğlu Şaban daha önce sipahilikten atılıp ulufesi kesilmesine rağmen “*ulufemi toğruttum*” diyerek köyleri dolaşmakta ve reayaya zorbalıklar yapmaktadır.¹¹³

Kethüdayeriler görevli oldukları kazanın güç sahibi simalarından biri olduklarından bu güçlerini zaman zaman faaliyet gösterdikleri iş alanlarında kendi menfaatleri icabı olarak kullanabiliyorlardı. Lofça kazasında Belaşova/Pellaşova köyü mescidi vakfına ait Pankasuyu üzerinde altı adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerin ayağında bend olmasına rağmen kethüdayeri dahi altı adet değirmen yapınca su taşıp vakfin değirmenlerine zarar vermiştir. Vakfin nazırı konuyu mahkemeye taşımaya rağmen kethüdayeri yaptığı işten vazgeçmemiş, hatta vakfin değirmenlerini yakmıştır.¹¹⁴

Kethüdayerilerin, görevli oldukları kazalardaki hukukî süreçlere müdahale etme hakları yoktu. Eğer böyle bir durum söz konusu olursa görevlerinden azledilirlerdi. Bursa sancağında Küplü kazası naibi bir tereke davasında adil davranmadığı için görevden alınmasına rağmen kethüdayeri ve yeniçeri serdarını arkasına alarak yerine atanan

¹¹⁰ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 78, hüküm 341, s.14; Ayşe Erol, “78 Numaralı Mühimme Defteri’nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Anadolu Eyaleti’ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili” (yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), 88.

¹¹¹ Tekâlif-i Şâkka ve Devre çıkma için bk. Muhammet Nuri Tunç, “Vakıf Reayasının Tekâlif-i Şâkka Vergisi ve Devre Çıkma Uygulaması Konusunda Yaşadığı Sıkıntılar (XVII. Yüzyıl Sonları - XVIII. Yüzyıl Başları)”, *Osmanlı’da Toplum, Şehir ve Ticaret-II*, ed. Erkan Işıktaş ve Muhammet Nuri Tunç, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022), 49-76.

¹¹² BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 72, s.106, hüküm 208 (16 Receb 1002); Karahisar-ı Şarki kethüdayerinin devre çıkması hakkında bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 98, s. 187; Bir serhat şehri olan Yayçe’de kethüdayerinin devre çıkması sebebiyle reayanın yaşadığı sıkıntılar hakkında bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 104, s. 87.

¹¹³ 85 Numaralı Mühimme Defteri, a.g.e., 287.

¹¹⁴ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *İbnülemin Tasnifi İbnülemin Evkaf (İE.EV) 23/2714 (Evâhîr-i Receb 1084)*

naibin göreve başlamasına izin vermemiştir. Haklarında Divan’a şikâyetin yansması üzerine Mayıs 1707’de verilen kararla naibin başka bir diyara sürgün edilmesine, kethüdayeri ile yeniçeri serdarının ise azledilmelerine karar verilmiştir.¹¹⁵

Kethüdayerinin, kanuna aykırı hal ve hareketi sebebiyle yakalanması ve mahkeme davasının görülmesi icap ettiğinde firar edebilmekte ve bazen başka bir kethüdayerine sığınabilmektedir. Kethüdayerilerin bir nevi dayanışması olarak nitelendirilebilecek bu tür hadiseler örnek olarak Bergos’un sabık kethüdayeri Mustafa verilebilir. Bu kişinin yakalanması gerekirken Zıştovi’ye kaçarak oranın kethüdayeri olan Mustafa’ya sığınmış ve onun evinde gizlenmiştir. Mart 1689’da Mustafa’nın ocak çavuşları marifetiyle yakalanması ve Divan-ı Hümâyûn’a ihzar edilmesi istenmiştir.¹¹⁶

Kethüdayeri olmamasına rağmen kethüdayerilik iddia ederek birtakım olay ve kanun dışı hareketlerde bulunan sipahiler olabilmektedir. Örneğin, Karahisar-ı Şarki sancağına bağlı İskevsür kazasında sakın Zülfikar isimli sipahi, kethüdayerilik iddia ederek reayaya karşı zorbalık yapmıştır. Zülfikar bununla da yetinmeyerek bazen de kassam, voyvoda ve mütesellim vekili olduğunu iddia ederek reayaya rahatsızlık vermektedir.¹¹⁷

Tüm bu yaşananlara karşın kethüdayerilerin mağduriyet yaşadıkları olaylar da olabilmektedir. Onlar, bazen şehrin ileri gelen, güç sahibi kişileri tarafından baskı altında tutulabilmekte ve zorbalığa maruz kalabilmektedir. Yalakabad Kethüdayeri el-Hac Mehmed mahkemeye başvurarak Yalakabad yakınında çiftliği olan Ahmed Efendi’nin kendisini çarşıda adamı İsmail ile birlikte dövdüğünü belirtmiş ve şikayetçi olmuştur. Ahmed Efendi bu olay sebebiyle mahkemeye çağırılmış, ancak gelmemiş bunun üzerine naib durumu mektupla Divan’a bildirmiştir. Ahmed Efendi hakkında soruşturma yapılmış ve ahaliye sual olunmuştur. Yapılan soruşturmada onun, çiftliğinde mehterhane ile oturup fiil-i şeni’ yaptığı ve teaddi üzere olduğu anlaşılmıştır. Ekim 1708 tarihinde Ahmed Efendi’nin sürgün edilmesine karar verilmiştir.¹¹⁸

4.1. Payitahtta Yaşanan Sorunların Kethüdayerilere Etkisi

Devletin merkezinde yaşanan iktidar mücadelesinde ocakların desteğini almak isteyen taraflar, bunu sağlamak için ocakların ileri gelenlerinden bazı kişileri desteklemekten ve menfaatleri icabı kullanmaktan geri durmamışlardır. Bu durum, Gürcü Abdunnebi’nin isyanında olduğu gibi kapıkulu zümresi içerisinde ele avuca sığmayan kişilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gürcü Nebi, büyük miktarda mal biriktirmiş özellikle de Niğde ve Bor taraflarında çiftlikler edinmiştir. Silahtar Paşa’nın öldürülmesi hadisesinden sonra Niğde tarafına gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Buraya yerleştikten sonra bölgedeki voyvodalık gibi memurlukların kendi adamlarına verdirilmesini

¹¹⁵ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 115, hüküm 1264, s. 294.

¹¹⁶ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 98, hüküm 430, s. 128; Bergos’taki kethüdayerilerin kanunsuz davranışları ve görevden azledilmeleri çok sık rastlanan bir durumdur. Yine 1689’da Bergos kethüdayeri olan Yekçeşm Ahmed eşkıyalık yaptığı için yakalanması konusunda Vezir Bekir Paşa’ya emir verilmiştir. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 98, hüküm 196, s. 65.

¹¹⁷ BOA. *DVSNŞKT.d.* nr. 6, s. 21.

¹¹⁸ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 115, hüküm 3009, s. 698.

sağlamış böylece bölgenin idaresinde ve iktisadîyesinde önemli bir figür haline gelmiştir. Gürcü Nebi o derece güçlenmişti ki 1648 yılında İstanbul'da yaşanan sipah hadisesinde hayatını kaybeden sipahilerin intikamını almak hevesine düşmüştür. Kendi adamları da onu buna teşvik etmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Gürcü Nebi, Dündar denilen çetin bir mevkiye sığınmış ve bölgedeki kethüdayerilerine ve sipah neferatına haber göndererek kendisine katılmalarını, aksini düşünenlerin mallarını ve evlerini ele geçireceğini bildirmiştir. Gürcü Nebi bu konuda düşüncelerini hayata geçirmek için harekete geçmiş ve onun zulmünden ona ilhak etmeyen kethüdayerileri de nasibini almışlardır. Nitekim Gürcü Nebi 200 civarı eşkiya ile Mudurnu taraflarında Ada kasabasına vardığında kethüdayerini öldürdükten sonra oğlunu yaralayarak türlü zorbalıklar yapmıştır.¹¹⁹

Sipahilerle yeniçeriler arasında yaşanan gerginlikler¹²⁰ ve devletin merkezindeki çekişmeler taşradaki sipahilere ve onların zabiti olan kethüdayerilerine de sirayet etmekteydi. Asi zümresinden Haydaroğlu'nu ele getirdikten sonra kendisine Yeni-il voyvodallığı tevcih edilip bir süre sonra bundan vaz geçilince Hasan Ağa büyük bir isyan başlatmıştır. Bu süreçte İstanbul'da zaten sıkıntılar çekmekte olan sipah zümresinin ileri gelenlerinden bazı kişiler de ona katılmış ve Üsküdar tarafına geçmişlerdir. Oradan İznikmid'e geçen Hasan Ağa'ya buranın kethüdayeri ve adamları da katılmıştır. Oradan Kastamonu taraflarına geçen Hasan Ağa ve sipahlar rast geldikleri yeniçerilere türlü zulümler yapmıştır. Bu isyanda, her biri çok sayıda adama, yüklü mala ve büyük güce sahip yaklaşık 200 civarı sipahi önde geleni ile kethüdayeri Abaza'ya destek vermiştir.¹²¹

Kethüdayeriler, büyük isyan hareketlerinde güçlerinin yetmeyeceği zahir olduğundan asilere boyun eğmek zorunda kalıyorlardı. İpşir Paşa Halep'e geldiğinde (1650'ler) şehrin ayanından Kethüdayeri Salkım Mehmed ve Yeniçeri Serdari Kara Süleyman kendisine yüklü hediyeler vermişlerdir. Kethüdayeri Salkım, İpşir Paşa'ya 20 kise nakit para, kırmızı kadife kaplı kapaniçe kürklü samur ve bir top anber-i hâm vermiştir.¹²² İpşir Paşa'ya veziriazamlık tevdi edildiğinde de kendisi Anadolu'da nizamı ve asayışı sağlamak isteyerek bir süre İstanbul'a gitmemiştir. Bu süre içerisinde Anadolu'daki sipahilere, kethüdayerilerine, yeniçeri serdarlarına, ayan-ı vilayete davet mektubu göndermiştir. Bu mektupta, zikredilen taşra yöneticilerinin her birinden beşer onar adamını Konya sahrasına yani yanına göndermelerini istemiştir. İpşir Paşa İstanbul'a geldiğinde ise Anadolu'da kendisinin yanında yer alan ve kendisine her türlü desteği veren sipahileri göz ardı etmiştir. Bundan dolayı sipahiler çulu ve torbayı satıp bir habbeye mâlik olmadıklarından çok zor duruma düşmüşlerdir. Bu duruma çok içlerlenen sipahi ileri

¹¹⁹ Nâ'imâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, 1209-1235; Kâtip Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, haz., Zeynep Aybıcın (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016). 1007-1014.

¹²⁰ Yaşanan bu gerginliklerden kethüdayerileri de nasibini almıştır. Kumkapı'da yaşanan bu minvalde bir olayda kethüdayeri saman almakta iken bir yeniçeri ile çekişmiş ve bu sırada yeniçeri çorbacısı ile adamları kethüdayerini öldürmüşlerdir. Bk. Nâ'imâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, 1425.

¹²¹ Nâ'imâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, 1311-1312, 1363.

¹²² Nâ'imâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, 1387.

gelenleri Abaza ve taifesine çok içermişler hatta söylenmeye başlamışlardı. Özellikle de Anadolu valiliğine atanan İpşir Paşa'nın adamı Seydi Ahmed Paşa Anadolu'daki sipahilere büyük zulümler yapmıştır. Anadolu'daki sipahiler, kethüdayerileri vasıtasıyla İstanbul'a şikâyetlerini iletmışler ve Seydi'nin sarıcılarının haremlerine konup dış kirası adı altında ne bulurlarsa aldıklarını, haremlerine el uzattıklarını bildirmişlerdir.¹²³

Yeniçerilerle sipahiler arasındaki anlaşmazlıklar taşraya da yansımıştır. Ada nahiyesinde sakin Davud isimli yeniçeri Aralık 1637'de Divan'a başvurarak Mehmed isimli sipahinin bir miktar akçesinin çalındığını ve bu konuda kendisini suçladığını belirterek şikâyetçi olmuştur. Davud isimli yeniçeri başvurusunda Mehmed isimli sipahi ile bu iftira sebebiyle mahkemede davalarının görüldüğü ve kendisinin suçsuz olduğu ispat edilmesine rağmen zorla 40 bin akçesinin alındığını belirtmiştir.¹²⁴ Sipahilerin yeniçerilere karşı husumeti yalnızca görevli oldukları kazalardaki yeniçerilerle sınırlı değildir. Sefere giden yeniçerilerin yolunu kesip mallarını ve paralarını almak, kendilerine fiziki anlamda zarar vermek rastlanan hadiselerdendir. Manyas sakinlerinden olan Ali isimli yeniçeri Nisan 1605'te sefere koyulmuş ve Mihaliç taraflarında Sarıbey isimli köyden geçerken bazı sipahilerin saldırısına uğramış, sipahiler bunun mal ve erzakını gasp etmiştir.¹²⁵

5. Kethüdayerilerin Azilleri ve Cezalandırılmaları

Görevlerini ihmal eden veya görevde kusuru olan kethüdayerilerine azl, sürgün ve kalebendlik (hapis) gibi cezalar verilmektedir. Onların kusurları reayanın şikâyeti nedeniyle hükümet tarafından haber alınabildiği gibi beylerbeyi, sancakbeyi, kadı gibi yöneticilerin haber vermeleriyle de öğrenilebilirdi. Bununla birlikte bazen bizzat emri altındaki bölük halkının kethüdayerinden şikâyeti vuku bulabilirdi. Bu şikâyetlerin Divan'da görüşülmesi neticesinde ocağın ağalarına durum bildirilir ve onların vereceği mühürlü mektup gereğince hakkında şikâyet bulunan kethüdayerinin davasının görülmesi için merkezden bir mübaşir atanırdı. Bu çavuşun mübaşeretiyle kaza kadısı huzurunda dava görülür ve kethüdayerinin suçu sabit bulunursa görevden azledilirdi.¹²⁶

Kethüdayerilerinin işlediği suçlar asayiş bozacak ve devlete zarar verecek nitelikte ise daha çok *kalebend* veya *nefy ü iclâ* (*sürgün*) cezası verilmektedir. Nitekim XVIII. yüzyılın başlarından ortalarına kadarki süreçte kethüdayerilerle ilgili şikâyetlerde büyük bir artış olduğu ve bu tür cezaların sık bir şekilde verilmeye başlandığı görülmektedir. Kalebendlik cezaları kethüdayerinin görevli olduğu bölgede olabildiği gibi Akdeniz adalarından biri özellikle de Kıbrıs Adası olabilirdi.¹²⁷ Sürgün cezaları ise mal-ı mirîye zarar verme, hububat mubayaasına engel çıkartma, kadılara müdahale etme, toplumda

¹²³ Nâ'imâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, 1558, 1599.

¹²⁴ BOA. *DVNS.MHM.d.* 88, hüküm 245, s. 42 (10 Şaban 1047); Ateş, *a.g.t.*, 235.

¹²⁵ BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 75, hüküm 455, s. 215, (3 Zilhicce Sene 1013); Keleş, *a.g.t.*, 114-115.

¹²⁶ Örneğin, Kastamonu Kethüdayeri Köse Mahmud fitneye sebep olduğundan Veziriazam Hüsrev Paşa'nın arzı ve sancaktaki sipah taifesi ile vilayet ahalisinin talep etmeleri neticesinde görevinden alınmış ve yerine silahdâr zümresinden Ahmed Doğani atanmıştır. Bk. 85 Numaralı *Mühimme Defteri*, *a.g.e.*, 340-341

¹²⁷ Akşehir'de eşkıyalık yapan Kethüdayeri Osman'ın suçu sabit görüldüğünden Magosa Kalesi'nde kalebend edilmesine karar verilmiştir. Bk. BOA. *AE.SAMD.III.* 85/8549.

ihtilale sebep olma gibi nedenlerden dolayı verilebiliyordu.¹²⁸ Verilen bu cezalar ıslah-ı nefis olma, ailevî durumlar, sağlık sorunları, kethüdayerinin tarladaki mahsulünün zarar görmesi gibi bazı gerekçelerle affedilebiliyordu.¹²⁹ Affedilmeyle ilgili Divan'a yapılan başvurular bizzat ceza almış olan kethüdayeri tarafından yapılabildiği gibi onun yakınları tarafından da yapılabiliyordu.¹³⁰ Ancak affedilenlere bir daha sorun çıkartmaması ve ikamet edeceği yerin haricine çıkmaması gibi birtakım şartlar koşuluyordu. Kethüdayerilerin işledikleri suçlar toplumsal düzeni bozacak kadar sıkıntılara sebep olduğundaysa devlet onlara karşı kat'i tedbirler alıyor, idam gibi ağır cezalar verebiliyordu.¹³¹

Sonuç

Osmanlı merkez ordusunun önemli unsurlarından biri olan altı bölük halkı, hükümdarın korunması, hazinenin güvenliğinin sağlanması ve birtakım stratejik görevlerin icrası noktasında kritik fonksiyonları üstlenmişlerdir. Önceleri devletin merkezinde kritik vazifelerde görev alan bu askeri birlik, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki saltanat kavgalarının kontrol altına alınması ve timarlı sipahilere karşı bir denge oluşturulması amacıyla taşrada da görevlendirilmeye başlamışlardır. XVI. yüzyılın sonlarında başlayan Celalî isyanları ve XVII. yüzyılda yaygınlaşan ve önü alınamayan eşkıyalık hareketleri ise onların taşrada kalıcı olmalarını sağlamıştır. Altı bölük halkının taşrada kalıcı hale gelmeleri ve zamanla sayılarının artması ise üzerlerine bir zabıt atanmasını gerektirmiş ve bunun neticesinde kethüdayeri denilen zabıtlar atanmaya başlamıştır.

Kethüdayeri atamalarının yapılmasının öncelikli amacı, altı bölük halkının disiplin altında tutulması, özlük hakları ve mahkeme süreçlerinin takip edilmesi, seferlere düzenli bir şekilde sevk edilmeleri gibi hususlardır. Ancak kethüdayerilerinin taşrada etkin bir güç haline gelmeleriyle birlikte onların görev ve sorumlulukları da artmış ve çeşitlenmiştir. Nitekim XVII. yüzyıldan itibaren taşraya gönderilen hükümlerin birçoğunda kethüdayeriler de muhatap alınmaya başlanmış ve idarî, askerî, iktisadî ve içtimaî konularda onlara görevler verilmeye başlanmıştır. Kethüdayerilerinin taşradaki resmî işlere dair bu görev ve sorumluluklarının artması içtimaî tabanda ve iktisadî alanlarda da karşılık bulmuş ve onlar voyvodalık, mütesellimlik, mütevellilik gibi doğrudan veya vekaleten yürütülen görevler üstlenmeye başlamışlar; tarım, ticaret ve esnafılık gibi

¹²⁸ Sürgün cezası ile ilgili örnekler için bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 122, s. 117; *C.AS.* 556/23351; *Ali Emiri Tasnifi Mahmud I (SMHD.I)* 106/7579; BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 115, s. 196, 506.

¹²⁹ Kalebend edildikten sonra Divan'a yapılan başvurular neticesinde affedilme ile ilgili örnekler için bk. BOA. *AE.SAMD.III.* 85/8549; BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 112, s. 61, 453.

¹³⁰ Mesela Karahisar-ı Sahip Kethüdayeri Deli Hacı Mağosa Kalesi'ne kalebind edildikten sonra onun salıverilmesi için karısı ve çocukları Divan'a başvurmuş ve neticede Deli Hacı'nın ehl ü iyâlinin yani ailesinin hallerine merhamet edilerek kimseye bir zarar vermemesi koşuluyla salıverilmesine karar verilmiştir. Bk. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 112, s. 61, 453; Benzer bir şekilde İsveçli'nin (muhtemelen Demirbaş Şarlı) eşyasını çaldığı için kalebind edilen Ali isimli kethüdayerinin serbest bırakılması için karısı Divan'a başvurmuştur. Ali'nin serbest bırakılması konusunda gerekçe olarak da çiftlikteki mahsulün telef olduğunu belirtmiştir. BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 121, s. 20; BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 122, s. 118.

¹³¹ Kırşehir taraflarında eşkıyalık yapan Mucurlu Kethüdayeri Abdioğlu'nun başının kesilmesine karar verilmiştir. Bk. BOA. *C.AS.* 450/18758.

iktisadî faaliyetlerde yer almışlardır. Bu durum onların toplumsal tabanda yer edinmelerini, toplumsal ilişkilerini geliştirmelerini ve Osmanlı taşra teşkilatında önemli bir sima olarak ön plana çıkmalarını sağlamıştır. Bulundukları bölgenin nüfuz sahibi kişilerinden biri olmaya başlayan kethüdayeriler yetki ve sorumluluk bakımından sancakbeyine yakın bir konum elde etmişler, böylece görevli oldukları şehrin ayan ve eşrafından olmuşlardır. Onların zamanla taşrada nüfuz sahibi, otoriter bir güç haline gelmeleri aynı zamanda yerel halkla devlet arasında bir köprü işlevi görmelerini de sağlamıştır. Bu durum, devletin, taşradaki varlığını güçlendirmesine ve merkeziyetçi anlayışını taşraya taşımasına katkı sağlamıştır. Ancak bu durum iki tarafı keskin bıçak misali aynı zamanda merkeziyetçi anlayışın aleyhine birtakım sıkıntıların yaşanmasına da neden olmuştur. Bu bağlamda bazı kethüdayerilerinin yerel çıkar gruplarıyla iş birliği yaparak taşrada kendi otoritelerini pekiştirmeleri, onların, zaptı kolay olmayan bir güç haline gelmelerine neden olmuştur. Bu durum Osmanlı merkezi yönetiminin taşra üzerindeki denetimini zayıflatmış ve kethüdayerilerinin taşrada yarı bağımsız yapılar haline gelmesine neden olmuştur.

Osmanlı taşrasında görev alan altı bölük halkı, yine taşrada görevli olan yeniçerilere nazaran daha itibarlı bir konumda bulunmuşlar; ancak süreç içerisinde özellikle de asayiş sorunları bağlamında onlarla benzer faaliyetler içerisinde yer almışlardır. Bölük mensuplarının yerel yöneticilerle çıkar ilişkisi kurmaları ve ekonomik alanda güç kazanmaları, merkezi otoriteye olan bağlılıklarını zayıflatmış ve onlar, görev tanımlarının dışında iktisadî ve idarî birtakım faaliyetler yürütmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra bölük halkının silahlı bir zümre olması ve yoldaşlık bilinciyle hareket etmeleri, ayrıca payitahttan uzaklaşmış olmaları onlar üzerindeki merkezi kontrolün zayıflamasına sebep olmuş ve bu durum onların zamanla kanuna aykırı yollara başvurmalarına neden olmuştur. Kimi zaman yürütmüş oldukları iktisadî faaliyetlerde, nüfuzlarını kullanarak menfaat devşirmeye çalışmışlar kimi zaman da haksızlık, zorbalık hatta eşkıyalık gibi toplumsal düzeni bozacak hal ve hareketlerde bulunmuşlardır. Özellikle XVII. yüzyılda asker ihtiyacının çok arttığı dönemlerde, sefer emrine rağmen sefere iştirak etmeyerek taşrada kalan ve bu süre içerisinde fütursuzca hareketlerde bulunan kethüdayerilere sıkça rastlanır olmuştur. Bu kişiler, görevli oldukları bölgelerdeki sancakbeyi, timarlı sipahi ve diğer güvenlik güçlerinin sefere iştirak etmesini fırsat bilerek daha fütursuz ve pervasızca hareket etmişlerdir. Bu durumlar karşısında İstanbul yönetimi, devletin merkezinden mübaşirler görevlendirerek bunları yola getirmeye çalışmıştır. Ancak kanuna aykırı hareketlerde bulunmaya devam eden ve padişahın verdiği emirlere uymayanlar olmuştur. Böyle durumlarda kethüdayeriler görevlerinden azledilerek suçun niteliğine göre kalebentlik, sürgün (nefy ü iclâ) ve idam gibi cezalara çarptırılmışlardır.

Sonuç olarak, kethüdayerilik makamı, Osmanlı taşrasında askeri ve idari yapının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ancak, bu makamın etkinliği ve sürdürülebilirliği, zaman içinde yaşanan değişimler ve ortaya çıkan sorunlar nedeniyle güçleşmiştir. Bu çalışmayla kethüdayerilerinin Osmanlı taşrasında tarihi serüveni ele alınmış ve Osmanlı askerî ve taşra teşkilatına dair önemli veriler ortaya konmuştur. İlk olarak, Osmanlı askerî teşkilatındaki kethüdayerilik kurumu hakkında daha geniş bir perspektif sunulurken, bu yapıların taşradaki etkilerinin derinlemesine analiz edilmesi sağlanmıştır. Kapıkulu

süvarilerinin taşra yönetimi üzerindeki otoritelerinin güçlenmesi ve yerel halkla olan etkileşimlerinin devlet düzenine olan yansımaları, Osmanlı taşra teşkilatının yapısal zafiyetleri tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak, Osmanlı merkez-taşra ilişkileri askeri yapı üzerinden ele alınarak, merkezden uzaklaşan güç odaklarının taşradaki yönetim süreçlerini nasıl etkilediği somut örneklerle gösterilmiştir. Son olarak, kapıkulu süvarilerinin ve kethüdayerilerin yerel düzende yarattığı güvenlik sorunlarının niteliği ve Osmanlı'nın çözülme sürecindeki askeri yapıların rolünün anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, çalışmanın sonuçları, Osmanlı askeri teşkilatına yönelik gelecekteki araştırmalara da kaynaklık edecek niteliktedir. Osmanlı taşra yönetimine dair daha derinlemesine araştırmalar yapılması gerektiği ve böylece bu tür yapısal düzenlemelerin hem avantajlarının hem de sınırlamalarının daha iyi anlaşılabilceği düşünülmektedir.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)'in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA. Atik Şikâyet Defterleri (DVNSŞKT.d.): 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12.
- BOA. Mühime Defterleri (DVNS.MHM.d.): 24, 57, 69, 70, 72, 75, 78, 79, 80, 82, 87, 88, 94, 95, 98, 99, 102, 103, 104, 106, 110, 111, 112, 115, 118, 120, 121, 122, 128, 131, 139.
- BOA. Ali Emiri Tasnifi, Sultan II. Mustafa (SMST.II). 82/8745 (9 Rebiülevvel 1115); 82/8746 (18 Şaban 1112).
- BOA. Ali Emiri Tasnifi, Sultan III. Ahmed (SAMD.III). 73/7368 (29 Safer 1139); 85/8549 (Evail-i Receb 1132).
- BOA. Ali Emiri Tasnifi, Sultan I. Mahmud (SMHD.I). 106/7579 (Evasıt-ı Zilkade 1166).
- BOA. Ali Emiri Tasnifi, Sultan III. Mustafa (SMST.III). 65/4798 (24 Ramazan 1172); 179/14073 (20 Zilhicce 1186); 247/19768 (9 Zilkade 1187).
- BOA. Ali Emiri Tasnifi, Sultan I. Abdulhamid (SABH.I). 200/13404 (11 Şevval 1199).
- BOA. Cevdet Tasnifi, Cevdet Saray (C.SM). 130/6515 (6 Ramazan 1190); 52/2609 (14 Şevval 1150).
- BOA. Cevdet Tasnifi, Cevdet Adliye (C.ADL). 7/480 (7 Rebilülahir 1181).
- BOA. Cevdet Tasnifi, Cevdet Askeriye (C.AS). 556/23351 (03 Zilhicce 1183); 450/18758 (2 Cemaziyelevvel 1206); 836/35659 (29 Safer 1226).
- BOA. Cevdet Tasnifi, Cevdet Zabtiye (C.ZB). 13/626 (10 Cemaziyelevvel 1206).
- BOA. İbnülemin Tasnifi, İbnülemin Evkaf (İE.EV) 23/2714 (Evâhir-i Receb 1084).
- BOA. Hattı Hümayun, (HAT). 964/41260 (21 Cemaziyelahir 1226).

2. Temel Kaynaklar ve Araştırma Eserler

- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks-II. Haz., Hacı Osman Yıldırım vd. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1999.
- 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618), Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım. Haz., Hacı Osman Yıldırım vd. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Ankara, 2000.
- 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632), Özet - Transkripsiyon - İndeks. Haz., Hacı Osman Yıldırım vd. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002.

- 91 Numaralı Mühimme Defteri (H.1056 / M.1646-1647), Özet – Çeviri Yazı – Tıpkıbasım. Haz., Murat Cebecioğlu vd. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015.
- Açık, Turan. “Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipahileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya’da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış.” *Turkish Studies* 10/1 (2015): 1-46.
- Akdağ, Mustafa. “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5/3 (1947): 291-309.
- Afyoncu, Erhan. “Sipahi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37 (Ankara 2009), ss. 256-258.
- Alan, Ercan. “95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet).” Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Ateş, Murat. “88 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi 1637-1638 (H 1046-1048).” Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008.
- Aytaç, Reyhan. “66 Numaralı (H.997-998 / M.1589-1590) Mühimme Defteri (İnceleme-Metin).” Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2014.
- Beydilli, Kemal. *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2009.
- Canatar, Mehmet. “Kethüdâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25 (Ankara 2002), ss. 334-335.
- Dalyan, Murat Gökhan. *Kır Serdarlığı -Osmanlı Geçici Köy Koruculuk Sistemi-*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016.
- Danışman, Zuhuri. *Koçi Bey Risâlesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Doğan, Ömer Semih. “Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri 103 Numaralı Mühimme Defteri (1103-1107 / 1692-1695).” Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.
- Doğru, Sergen. “118 Numaralı Mühimme Defteri’nin (S. 1-128) Prut Seferi Esnasında Tutulan Hükümlerin Tasnifi, Değerlendirmesi ve Metni.” Yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2023.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*. Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Erol, Ayşe. “78 Numaralı Mühimme Defteri’nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Anadolu Eyaleti’ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili.” Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2016.
- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya- Kayseri- Antakya- Şam- Urfa- Maraş Sivas- Gazze - Sofya- Edirne*, 3. Cilt, 2. Kitap. Haz., Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım – Girit*, 2. Cilt, 2. Kitap. Haz., Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*. 4. Cilt 1. Kitap. Haz., Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Gümölcine, Kavala, Selanik, Tırhala, Atina, Mora, Navarin, Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağı*. 8. Cilt 1. Kitap. Haz., Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman - Belgrad - Gelibolu - Manastır - Özü - Saraybosna - Slovenya - Tokat – Üsküp*. 5. Cilt 1. Kitap. Haz., Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, 9. Kitap 1. Cilt. Haz., Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. *Künhü'l-Ahbâr, C.II, Fâtih Sultân Mehmed Devri 1451-1481*. Haz., M. Hüdaî Şentürk. Ankara: TTK Basımevi, 2003.
- Gül, Abdulkasim. "XVIII. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı." Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2020.
- Hezarfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyân Fi Kavânîn-i Âli Osman*. Haz., Sevim İlgürel. İstanbul: TTK Basımevi, 1994.
- İnalcık Halil. "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration." *Studies in Eighteenth Century Islamic Society*. Haz., Thomas Naff and Roger Owen, Carbondale: Southern Illinois University Press 1977.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât." *The Journal Of Ottoman Studies I* (1980): 1-14.
- Kandıra, Durmuş. "84 numaralı Mühimme Defteri (tahlil-metin)." Yüksek lisans tezi İstanbul Üniversitesi, 1995.
- Karaca, Müjge. "94 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi." Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008.
- Kâtip Çelebi. *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*. Haz., Zeynep Aybicin. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.
- Keleş, Adem. "75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 172-331)." Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.
- Koçu, Reşad Ekrem. *Yeniçeriler*. İstanbul: Koçu Yayınları, 1964.

- Mercimek, Yunus. “96 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-99).” Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013.
- Nâ’imâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na’imâ (Ravzatü’l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî’l-Hâfikayn)*. Mehmet İpşirli. C.I, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Özcan, Abdulkadir. “Altı Bölük”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2 (Ankara 1989), s. 531.
- Özcan, Abdulkadir. “Kul Kethüdası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-2 (Ankara 2019), ss. 89-90.
- Özcan, Abdülkadir. *Eyyubî Efendi Kânûnnâmesi Tahlil ve Metin*. İstanbul: Eren Yayınları, 1994.
- Özdoğan, Tuğba. “57 Numaralı Mühimme Defterinin 81. ve 146. Sayfa Aralıklarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi.” Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2019.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: MEB Yayınları, 2004.
- Rycaut, Paul. *The Present State of Ottoman Empire*. The Third Edition, London: MDCLXX.
- Selânikî Mustafa Efendî. *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*. C.I, Haz., Mehmet İpşirli. Ankara: TTK Basımevi, 1998.
- Selânikî Mustafa Efendî. *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*. C.II, Haz., Mehmet İpşirli. Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- Temel, Recep. “111 Numaralı Mühimme Defterinin 168.-337. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi.” Yüksek lisans tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, 2019.
- Topal, Gözde Murat. “87 Numaralı Mühimme Defteri’nin Latin Harflerine Çevrilmesi ve Hükümlerin Değerlendirilmesi (98-197).” Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2021.
- Toraman, Leyla. “128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin).” Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2005.
- Tunç, Muhammet Nuri. “Vakıf Reayasının Tekâlif-i Şâkka Vergisi ve Devre Çıkma Uygulaması Konusunda Yaşadığı Sıkıntılar (XVII. Yüzyıl Sonları - XVIII. Yüzyıl Başları).” *Osmanlı’da Toplum, Şehir ve Ticaret-II*. Ed. Erkan Işıktaş ve Muhammet Nuri Tunç, Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.
- Uslu, Hayriye. “57 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-65).” Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2019.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-I*, Ankara: TTK Basımevi, 1984.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-II*, Ankara: TTK Basımevi, 1984.
- Üçel-Aybet, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Ünsal, Coşkun. “Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar).” Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2023.
- Ünsal, Coşkun. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askerî Değişim ve Kapıkulu Süvarileri (16-17. Yüzyıl).” *Harp Tarihi Dergisi* 7 (2023): 1-38.
- Ünsal, Coşkun. “Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri.” *Tarih Dergisi* 85 (2025/1): 85-124.
- Vergili, Muhammed. “Atik Şikâyet Defteri (7 Numaralı H.1081-1083/ M.1671-1672) Transkripsiyon- Değerlendirme.” Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019.
- Yücel, Yaşar. “XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yeri Dair Düşünceler.” *Bellefen* 41/163 (1977): 495-506.

EK-1. Osmanlı Sipahisi (Paul Rycaut. *The Present State of Ottoman Empire*. London 1670, 184).

EK-2. İlgin Kazasına Yapılan Kethüdayeri Ataması (BOA. *DVNS.MHM.d.* nr. 87, hüküm 98, s. 41).

